

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ІНФРАСТРУКТУРНОГО
РОЗВИТКУ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ, РЕКРЕАЦІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Ступінь вищої освіти МАГІСТР

на тему:

«СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ»

Виконав: здобувач вищої освіти

II курсу, групи Тур-61

спеціальності 242 Туризм і рекреація

(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми «Туризм і рекреація»

Свірський Роман Євгенович

(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник: _____

(наук. ступінь, вчене звання, ім'я та прізвище)

Рецензент: _____

(ім'я та прізвище)

ЛЬВІВ 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ІНФРАСТРУКТУРНОГО
РОЗВИТКУ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ, РЕКРЕАЦІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА

Ступінь вищої освіти Магістр
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
(шифр і назва)

Спеціальність 242 Туризм і рекреація
(шифр і назва)

Освітня програма «Туризм і рекреація»
(назва ОП)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
туризму, рекреації та краєзнавства
(назва кафедри)

(підпис)

(ім'я та прізвище)

“ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу здобувача вищої освіти
Свірського Романа Євгеновича
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи «Стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні»
Керівник роботи _____

(ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

Затверджена наказом ЛНУВМБ імені С.З.Гжицького від «10» жовтня 2025р. №1291-4.

2. Строк подання здобувачем роботи до 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: Закони України та Постанови Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України, матеріали Державного агентства розвитку туризму, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, Інтернет ресурси та інші дані

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Історичний аналіз становлення ролі замків

1.2. Поняття замкового туризму

1.3. Ключові аспекти розвитку замкового туризму

1.4. Методика дослідження та оцінки стану розвитку замкового туризму

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика стану розвитку замкового туризму в Україні

2.2. Тенденційний аналіз ключових показників розвитку замкового туризму в Україні

2.3. Оцінювання впливу війни на стан замкового туризму в Україні

2.4. Дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

- 3.1 Міжнародні практики розвитку замкового туризму
- 3.2 Визначення основних проблем та загроз для розвитку замкового туризму в Україні
- 3.3 Удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
 рисунки, таблиці, схеми

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Ім'я, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата		Відмітка про виконання
		завдання видав	завдання прийняв	
Стан охорони навколишнього середовища				

7. Дата видачі завдання «16» червня 2025 року
 КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання для написання кваліфікаційної роботи	16.06.2025	
2.	Розробка плану кваліфікаційної роботи, ознайомлення з літературними джерелами за темою, збір практичних матеріалів	до 30.06.2025	
3.	Написання вступу і I розділу	до 01.08.2025	
4.	Написання II розділу	до 15.10.2025	
5.	Написання III розділу	до 17.11.2025	
6.	Написання висновків	до 20.11.2025	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи і подання науковому керівнику для написання відгуку	до 01.12.2025	
8.	Перевірка тексту кваліфікаційної роботи на унікальність. Скерування на зовнішню рецензію	до 12.12.2025	
9.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедру	до 15.12.2025	
10.	Захист кваліфікаційної роботи перед Екзаменаційною комісією	до 26.12.2025	

Здобувач вищої освіти _____ Роман СВІРСЬКИЙ
 (підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи _____
 (підпис) (ім'я та прізвище)

УДК 338.483.12:728.81(477)

Кваліфікаційна робота: 78 сторінок текстової частини, 12 таблиць, 10 рисунків, 70 джерел.

Свірський Р.Є. Стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм і рекреація. Львів: Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, 2025. 84 с.

У роботі висвітлено теоретико-методологічні засади формування та розвитку замкового туризму в Україні, розкрито сутність поняття замкового туризму та його місце у структурі туристично-рекреаційної сфери. Розглянуто історико-культурне значення замків і фортець як унікальних туристичних ресурсів, визначено їх роль у формуванні національної ідентичності та туристичного іміджу країни. Висвітлено ключові чинники впливу на розвиток замкового туризму, а також особливості організації замкових туристичних маршрутів.

Оцінено сучасний стан розвитку замкового туризму в Україні. Охарактеризовано рівень збереженості об'єктів замкової спадщини, інфраструктурне забезпечення та організаційні умови функціонування замкових комплексів у туристичній діяльності.

Запропоновано перспективні шляхи активізації розвитку замкового туризму в Україні в контексті збереження та відновлення замкової спадщини. Обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів управління та фінансування робіт з реставрації замків, розширення мережі замкових туристичних маршрутів, посилення маркетингової підтримки та популяризації замкової спадщини.

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню стану та перспектив розвитку замкового туризму в Україні. У першому розділі роботи висвітлено теоретико-методологічні засади формування та розвитку замкового туризму, розкрито сутність поняття замкового туризму та його місце у структурі туристично-рекреаційної сфери. Охарактеризовано ключові поняття, дотичні до тематики кваліфікаційної роботи.

У другому розділі оцінено сучасний стан розвитку замкового туризму в Україні. Надано характеристику просторового розміщення основних замкових комплексів, рівня їх збереженості та ступеня залученості у туристичній діяльності. Здійснено аналіз ключових показників розвитку замкового туризму у розрізі окремих регіонів України, розглянуто інфраструктурне забезпечення замкових маршрутів, а також організаційні та економічні умови функціонування замкових об'єктів як туристичних атракцій.

У третьому розділі запропоновано перспективні шляхи активізації розвитку замкового туризму в Україні. Обґрунтовано напрями удосконалення системи управління та фінансування робіт із збереження й відновлення замкової спадщини, окреслено можливості розвитку партнерства державного та приватного секторів у сфері замкового туризму. Запропоновано заходи щодо розширення мережі замкових туристичних маршрутів, підвищення якості туристичних послуг, посилення маркетингової підтримки та популяризації замкової спадщини України на внутрішньому і міжнародному туристичних ринках.

Ключові слова: туризм, замковий туризм, замкова спадщина, туристично-рекреаційна сфера, туристичний потенціал, розвиток туризму в Україні.

The master's thesis is devoted to the study of the state and prospects for the development of castle tourism in Ukraine. The first section of the work highlights the theoretical and methodological principles of the formation and development of castle tourism, reveals the essence of the concept of castle tourism and its place in the structure of the tourist and recreational sphere. The key concepts related to the topic of the master's thesis are characterized.

The second section assesses the current state of development of castle tourism in Ukraine. The spatial location of the main castle complexes, the level of their preservation and the degree of involvement in tourism activities are described. An analysis of key indicators of the development of castle tourism in the context of individual regions of Ukraine is carried out, the infrastructure provision of castle routes is considered, as well as the organizational and economic conditions for the functioning of castle objects as tourist attractions.

The third section proposes promising ways to activate the development of castle tourism in Ukraine. The directions for improving the management system and financing of works on the preservation and restoration of castle heritage are substantiated, and the possibilities for developing partnerships between the public and private sectors in the field of castle tourism are outlined. Measures are proposed to expand the network of castle tourist routes, improve the quality of tourist services, strengthen marketing support and popularize the castle heritage of Ukraine in the domestic and international tourist markets.

Keywords: tourism, castle tourism, castle heritage, tourist and recreational sphere, tourist potential, tourism development in Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ.....	10
1.1. Історичний аналіз становлення ролі замків.....	10
1.2. Поняття замкового туризму.....	15
1.3. Ключові аспекти розвитку замкового туризму.....	21
1.4. Методика дослідження та оцінки стану розвитку замкового туризму	26
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	31
2.1. Загальна характеристика стану розвитку замкового туризму в Україні.....	31
2.2. Тенденційний аналіз ключових показників розвитку замкового туризму в Україні	37
2.3. Оцінювання впливу війни на стан замкового туризму в Україні.....	41
2.4. Дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі.....	46
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	52
3.1 Міжнародні практики розвитку замкового туризму	52
3.2 Визначення основних проблем та загроз для розвитку замкового туризму в Україні.....	57
3.3 Удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні.....	62
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність проблеми. Розвиток замкового туризму в Україні є важливим напрямом використання унікальної історико-культурної спадщини, яка представлена численними замками та фортецями різних епох. Такого роду об'єкти мають значний туристичний потенціал, здатний сприяти зростанню доходів від туризму, створенню нових робочих місць, активізації малого і середнього бізнесу, розвитку транспортної, готельної та рекреаційної інфраструктури. Так, замки формують привабливий імідж країни для внутрішніх та іноземних туристів, підсилюють національну ідентичність, виконують важливу освітню і виховну функцію для місцевих громад та молоді. Разом із цим, значна частина замкових комплексів перебуває у незадовільному стані, не має належної реставраційної підтримки та системної промоції, що стримує повноцінне використання їх туристичного потенціалу. Додаткової актуальності дослідження набуває в умовах воєнного стану, коли загрози руйнування об'єктів культурної спадщини поєднуються з потребою пошуку внутрішніх ресурсів економічної стабілізації. Замковий туризм може стати одним із інструментів відновлення постраждалих територій, залучення інвестицій у реставраційні проекти, підтримки зайнятості місцевого населення та зміцнення соціальної згуртованості. Глобальні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму, попит на автентичні враження, індивідуальні та тематичні мандрівки, а також діджиталізація туристичних сервісів вимагають від України формування цілісної стратегії розвитку замкового туризму. Отже, це й обумовлює необхідність комплексного аналізу його сучасного стану та обґрунтування перспективних напрямів подальшого розвитку.

Дослідження проблем розвитку туристичної сфери, зокрема культурно-пізнавального й екскурсійного туризму, стали предметом зацікавлення багатьох науковців і практиків. В науково-практичній літературі увагу до регіональних аспектів розвитку туризму, використання історико-культурної спадщини та формування туристичних продуктів приділяли такі дослідники як: І. Андрушко,

Н. Бабіч, І. Баран, Ю. Боруцька, О. Василенко, Л. Величко, М. Гаврилюк, Т. Гринюк, К. Данилюк, Ю. Дяченко, О. Ждан, Г. Захарченко, В. Іванченко, С. Ковалюк, О. Крупа, Л. Кравець, Р. Лисенко, Н. Мельник, І. Назаренко, Т. Орлюк, П. Паламарчук, С. Романюк, О. Стеценко, В. Тарасюк, М. Устименко, Г. Федорук, О. Харченко, І. Цимбалюк, А. Чумак, О. Шевчук, В. Щербак, Ю. Яремчук та інші.

В умовах воєнного стану розвиток внутрішнього туризму, зокрема замкового, набуває додаткового значення як інструмент підтримки економіки, посилення соціальної згуртованості і зміцнення історичної пам'яті суспільства. Замковий туризм може сприяти відновленню постраждалих територій, залученню інвестицій у реставраційні проєкти та розширенню можливостей місцевих громад. Відтак, це зумовлює потребу у комплексному дослідженні стану замкової спадщини, оцінці туристичного потенціалу замків, виявленні ключових перешкод розвитку замкового туризму та обґрунтуванні перспективних напрямів його активізації на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Метою кваліфікаційної роботи є оцінка сучасного стану, виявлення проблем та обґрунтування перспектив розвитку замкового туризму в Україні.

Для досягнення означеної мети передбачається послідовне виконання наступних завдань дослідження:

- охарактеризувати сутність замкового туризму;
- дослідити аспекти розвитку замкового туризму;
- провести аналіз стану розвитку замкового туризму в Україні;
- здійснити тенденційний аналіз ключових показників розвитку замкового туризму в Україні;
- оцінити впливу війни на стан замкового туризму в Україні;
- визначити напрямки дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі;
- визначити й обґрунтувати можливості інтегрування зарубіжного досвіду щодо розвитку замкового туризму;

- визначити напрямки удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні.

Предмет дослідження – оцінка сучасного стану, результатів та проблем розвитку замкового туризму.

Об’єкт дослідження – замковий туризм в Україні.

Методи дослідження. В основу методології кваліфікаційної роботи покладено системний підхід, у межах якого застосовано такі методи: індукції та дедукції, порівняння і систематизації – задля дослідження сутнісних характеристик та еволюцій базових понять щодо розвитку замкового туризму; аналізу та синтезу – при вивченні та визначенні основних проблем й загроз у сфері розвитку замкового туризму; непараметричні статистичні – для характеристики поточного стану розвитку замкового туризму в Україні; морфологічного аналізу – під час уточнення понятійно-категоріального апарату; графічний – для наочного відображення результатів проведеного дослідження щодо розвитку замкового туризму; абстрактно-логічний – під час проведення теоретичних узагальнень і формування відповідних висновків щодо розвитку замкового туризму.

Наукова новизна отриманих результатів. Удосконалено теоретичні засади розвитку замкового туризму в Україні, які на відмінну від відомих представлено у вигляді авторського бачення визначення сутності та представленні власних напрацювань щодо удосконалення самого процесу розвитку замкового туризму в Україні в умовах сьогодення.

Джерелами інформації для написання роботи були офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Львівській області; провідні наукові українські й іноземні праці, присвячені дослідженню проблемам розвитку замкового туризму.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Історичний аналіз становлення ролі замків

Історичний аналіз становлення ролі замків пов'язаний із загальним розвитком європейської цивілізації та еволюцією форм влади. Перші укріплені поселення з дерев'яними стінами і валами з'являлися ще у ранньому середньовіччі, однак справжні кам'яні замки почали масово формуватися у IX та X століттях. Їх виникнення було відповіддю на постійні зовнішні загрози, міжусобні війни, напади кочових племен та загальну нестабільність політичного простору. Замки виконували функцію опорних пунктів влади місцевого феодала, захищали навколишнє населення під час воєнних дій, контролювали торговельні шляхи й переправи через річки. Уже на цьому етапі замок поєднував військову, адміністративну та економічну функції, адже всередині укріплень відбувалося збирання податків і зберігання запасів.

В XI та XII століттях, в умовах оформлення феодалної системи та посилення влади місцевої аристократії, роль замків значно розширюється. Вони перетворюються на центри управління вотчиною, де ухвалювалися ключові рішення щодо землекористування, судових спорів, організації торгівлі й ремесел. Замок стає осередком соціальної ієрархії, простором, у якому чітко проявляється поділ на панівний прошарок і залежне селянство. У цей період активно розвивається оборонна архітектура, з'являються високі вежі донжони, складні системи стін, ровів і брам, що підкреслюють як військову міць власника, так і його престиж. Символічна функція замку як знака влади та статусу стає не менш важливою, ніж його оборонні можливості [25-27]. У XIII та XIV століттях на тлі зростання міст, розвитку торгівлі й ремісництва роль замків поступово змінюється. Вони залишаються важливими фортифікаційними спорудами, однак дедалі більше починають виконувати адміністративну і резиденційну функції.

Усередині замкових комплексів розміщуються канцелярії, скарбниці, судові приміщення, а також репрезентативні зали для прийому послів і проведення урочистостей [50; 2-3]. Розвиток облогової техніки та поява більш потужних металевих машин змушують перебудовувати фортифікації, посилювати мури, змінювати планування внутрішнього простору. Замок стає не лише військовою твердинею, а й організаційним центром управління великими територіями, пов'язаними єдиною владною вертикаллю (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Значення XI та XII ст. для становлення замків

Аспект	Зміст
Політичні умови XI і XII ст.	Для XI і XII століть характерні феодальна роздробленість, численні локальні конфлікти, напади кочових і сусідніх народів. Це створювало постійну потребу у захищених опорних пунктах влади. Замки ставали матеріальною відповіддю на нестабільність, забезпечували контроль над територіями, шляхами та ресурсами
Військова функція замків	У XI і XII століттях замки виконували передусім оборонну роль. Вони слугували місцем дислокації воїнів, сховищем для населення під час набігів, центром організації оборони навколишньої місцевості. Розвивалися нові форми фортифікацій, удосконалювалися мури, вежі, брами, що визначило базову модель замкової архітектури на наступні століття
Адміністративна та економічна роль	Поступово замки XI і XII століть перетворювалися на центри управління маєтками, збору податків, контролю торгівлі і ремесел. Усередині укріплень виникали господарські двори, комори, приміщення для зберігання зерна та інших запасів. Це закріпило за замком статус адміністративної і економічної столиці локальної феодальної влади
Соціальний і символічний вимір	Уже в XI і XII століттях замок ставав видимим символом влади, престижу та соціальної ієрархії. Він уособлював силу власника, його право на землю і людей, формував у населення відчуття підлеглості. Водночас замки ставали осередками формування місцевих спільнот, адже навколо них розвивалися поселення, що згодом перетворювалися на міста

Сформовано автором за даними джерел: [11-13]

Переломним періодом для ролі замків стають XV та XVI століття, коли поширюється використання вогнепальної зброї і артилерії. Класичні середньовічні стіни втрачають ефективність, тому багато замків або модернізують, перетворюючи на бастіонні фортеці з низькими товстими мурами, або поступово виводять з військового використання. З часом значна частина замків перетворюється на резиденції шляхетних родів і монархів з акцентом на комфорт, репрезентацію та розкіш, а не на оборону. Інтер'єри набувають палацового характеру, розвиваються парки і сади, з'являються елементи, пов'язані з мистецтвом і придворною культурою. Водночас у деяких регіонах замки все ще зберігають військову роль, особливо на прикордонних територіях, де вони залишаються важливими опорними пунктами оборони. У XVIII, XIX та XX століттях роль замків остаточно змінюється від військових і адміністративних центрів до об'єктів культурної спадщини й туризму. Багато замків руйнуються внаслідок воєн, пожеж, занедбаності, однак паралельно зростає інтерес до них як до пам'яток історії й архітектури. Епоха романтизму стимулює переосмислення замку як символу героїчного минулого, лицарської культури і національної історії [33;51;4-5]. У XIX столітті активно розвиваються рухи за збереження пам'яток, з'являються перші реставраційні проєкти. У XX столітті замки дедалі більше включаються до туристичних маршрутів, перетворюються на музеї, культурні центри, місця проведення фестивалів, конференцій та освітніх програм. У результаті їхня роль стає багатогранною, поєднує охорону спадщини, розвиток туризму, формування національної ідентичності та підтримку місцевих громад [16-18].

Зазначимо, що в XXI столітті ставлення до замків суттєво змінилося порівняно з попередніми епохами. Якщо раніше замок сприймався передусім як оборонна споруда або резиденція правлячої еліти, то тепер на перший план виходить його культурна, символічна та туристична цінність. Замки розглядають як матеріальні свідчення минулого, що допомагають сучасному суспільству осмислювати власну історію, формувати повагу до культурної спадщини та зміцнювати відчуття тяглості поколінь. Для багатьох громад замок

стає не просто старою будівлею, а важливою частиною локальної ідентичності, елементом гордості за свій регіон [69;1;10;14]. Так, у XXI столітті замки активно інтегруються у туристичну сферу. Вони перетворюються на ключові туристичні атракції, які поєднують пізнавальний, емоційний та розважальний компоненти. На базі замків створюють музеї, тематичні маршрути, фестивалі історичної реконструкції, мистецькі та гастрономічні події. Такий підхід дозволяє поєднати збереження історичної автентичності з потребами сучасного відвідувача, який очікує цікавого досвіду, якісного сервісу та різноманітної програми. Замковий туризм розглядають як інструмент розвитку територій та засіб пожвавлення місцевої економіки.

Сучасне ставлення до замків пов'язане також із розвитком креативних індустрій. Замкові комплекси все частіше використовують як простір для концертів, театральних вистав, кінофестивалів, виставок, освітніх шкіл і творчих резиденцій. Це розширює функції замку, перетворює його з закритої, елітної структури минулого на відкритий майданчик для комунікації, творчості та міжкультурного діалогу. Такий підхід дозволяє залучати до замкової тематики молодь, формувати нові аудиторії та підсилювати актуальність історичної спадщини у сучасному культурному контексті. Важливою особливістю XXI століття є застосування цифрових технологій у роботі із замками. Створюються віртуальні тури, мультимедійні експозиції, мобільні додатки з доповненою реальністю, електронні архіви та бази даних [19-21]. Це дає змогу зробити замки доступними для ширшої аудиторії, включаючи тих, хто фізично не може їх відвідати, а також підвищує якість інтерпретації історичних матеріалів. Цифрові інструменти допомагають поєднати наукову точність з привабливою подачею інформації та підтримують інтерес до замкової спадщини в глобальному інформаційному просторі. Разом з тим у XXI столітті зростає усвідомлення вразливості замків. На них впливають воєнні дії, зміни клімату, урбанізаційний тиск, недостатнє фінансування реставраційних робіт. Це формує нове відповідальне ставлення до замкової спадщини як до ресурсу, який легко втратити, але неможливо відтворити в первісному вигляді. Тому все більше

уваги приділяють розробленню стратегій збереження і використання замків, розвитку партнерства держави, місцевих громад, науковців, бізнесу та громадських організацій. У такому підході замок постає не лише як пам'ятка минулого, а як активний учасник сучасного життя, що поєднує культурну місію, освітню функцію та економічний потенціал (рис. 1.1).

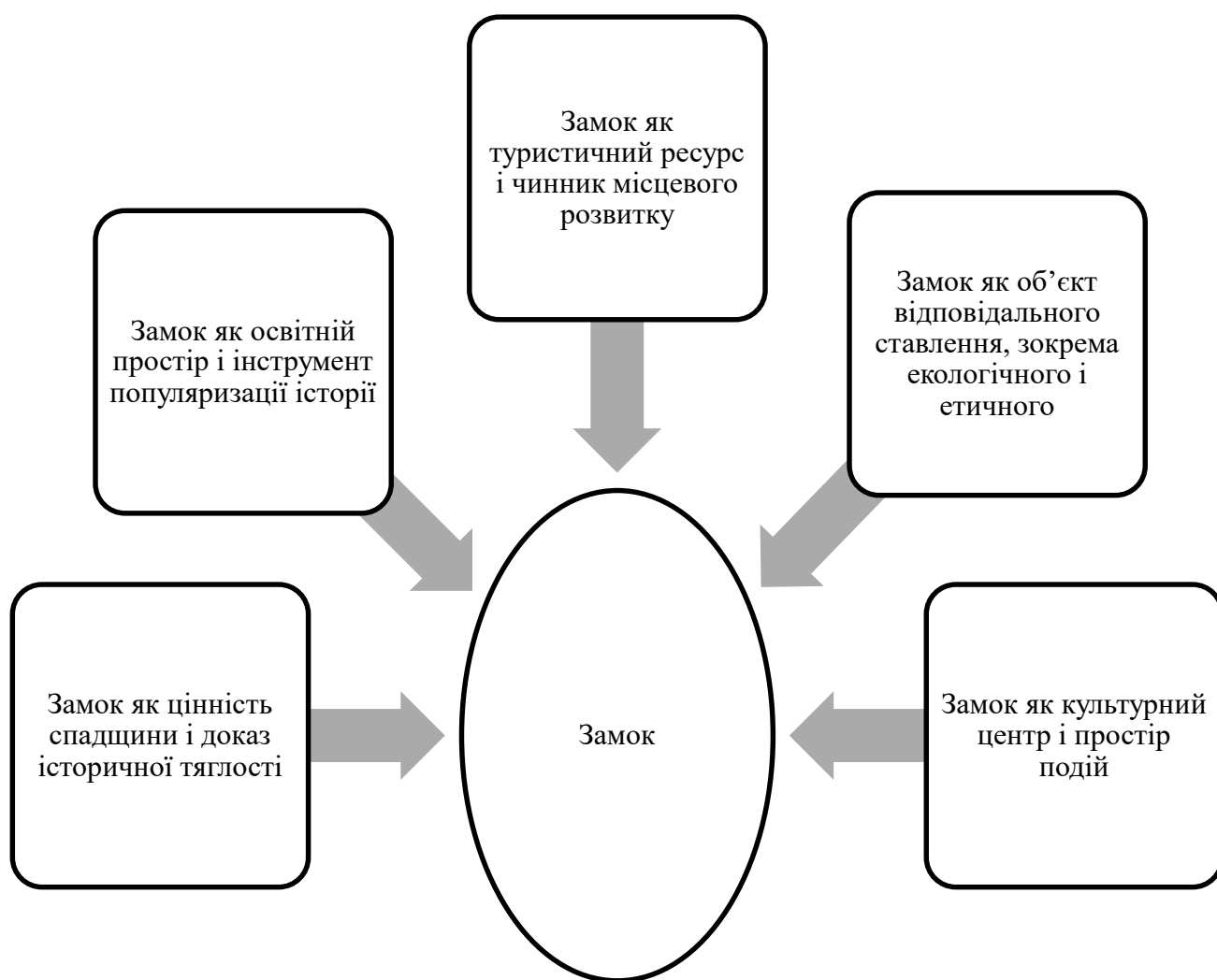

Рис. 1.1. Сучасне ставлення до замків як об'єкта історичної культури

Сформовано автором за даними джерел: [55-58]

Проведений історичний аналіз дає змогу стверджувати, що замки пройшли складний шлях трансформації від суто оборонних і адміністративних центрів до багатофункціональних осередків культури, туризму та колективної пам'яті. На різних етапах історичного розвитку вони забезпечували військовий захист територій, концентрували владу, контролювали торговельні шляхи та формували навколо себе міський простір. У новий час їхня роль поступово змістилася у бік резиденційної, репрезентативної та символічної функцій, що підкреслювало статус еліти і культурні орієнтири суспільства. У двадцятому столітті замки зазнали значних втрат, проте саме це стало підґрунтям для формування сучасного усвідомлення їхньої цінності як унікальних об'єктів спадщини. У двадцять першому столітті суспільство все більше сприймає замки як стратегічний ресурс розвитку туризму, простір для креативних індустрій та інструмент зміцнення національної ідентичності, що вимагає зваженої політики збереження та раціонального використання цих об'єктів.

1.2. Поняття замкового туризму

Сьогодні, замкового туризму доцільно розглядати як окремий різновид культурно пізнавального туризму, що зосереджується на відвідуванні, вивченні та використанні у туристичних цілях замків, фортець та пов'язаних з ними історичних об'єктів. Його суть полягає у цілеспрямованому зануренні туриста в історичний простір замкової спадщини, у поєднанні емоційного сприйняття архітектури з отриманням знань про минуле, події, постаті й повсякденне життя попередніх епох. Замковий туризм формує специфічний тип туристичного досвіду, де головний акцент робиться на автентичності, матеріальних і нематеріальних свідченнях історії, символічному значенні замку для певної території та спільноти. Зміст поняття замкового туризму охоплює комплекс об'єктів, суб'єктів і процесів. До об'єктів належать не лише власне замки й фортеці, а й навколишні паркові зони, оборонні лінії, сакральні споруди, музейні експозиції, допоміжні будівлі. Суб'єктами виступають туристи, екскурсоводи,

туроператори, працівники музеїв, органи влади, місцеві громади, інвестори. Важливим елементом змісту є туристична інфраструктура, тобто транспортна доступність, засоби розміщення, заклади харчування, інформаційні центри, сервісні послуги. В сукупності це формує цілісне середовище, у якому замок стає ядром туристичної пропозиції (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Сутнісні засади поняття замкового туризму

Засада	Суть
Понятійне ядро	Замковий туризм розглядають як різновид культурно пізнавального туризму, у центрі якого перебувають замки, фортеці та пов'язані з ними історичні об'єкти. Його сутність полягає не лише у фізичному відвідуванні споруди, а у зануренні в історичний простір, поєднанні огляду архітектури з отриманням знань про події, постаті та повсякденне життя минулих епох
Об'єктна складова	Об'єктами замкового туризму виступають кам'яні та земляні фортифікації, резиденції, оборонні лінії, а також навколишні парки, міські квартали, сакральні споруди. До змісту входять музейні експозиції, підземелля, оглядові майданчики, елементи інженерної інфраструктури. Усе це разом формує цілісний культурний ландшафт, з яким взаємодіє турист
Суб'єкти та інфраструктура	У замковому туризмі задіяні туристи, гіді, музеї, туроператори, органи влади, місцеві громади, заклади розміщення і харчування. Важливою умовою є наявність доріг, транспортного сполучення, інформаційних центрів, сервісних послуг. Без розвинутої інфраструктури замок лишається ізольованою пам'яткою і не перетворюється на повноцінний туристичний продукт
Функціональний зміст	Замковий туризм поєднує культурно освітню, економічну, соціальну і охоронну функції. Він забезпечує доступ до історичних знань, генерує доходи для місцевих бюджетів, створює робочі місця, зміцнює локальну ідентичність. Одночасно туристична активність стимулює реставрацію і догляд за об'єктами, що сприяє збереженню спадщини для майбутніх поколінь

Сформовано автором за даними джерел: [19-22]

Відтак, замковий туризм включає різні форми організації подорожей, що також розкриває його зміст. Так, це можуть бути короткі екскурсійні поїздки, комплексні культурні тури, тематичні маршрути з відвідуванням кількох замків,

освітні програми для школярів і студентів, фестивальні події, історичні реконструкції. В окрему групу варто віднести індивідуальні мандрівки для поціновувачів історії та архітектури, які самостійно планують маршрути. У кожній з цих форм замковий туризм поєднує пізнання, відпочинок і емоційне переживання, а також створює умови для глибшого розуміння культурної спадщини [8;25;33;39]. Суттєвою складовою змісту замкового туризму є його функціональне наповнення. Замки у туристичній діяльності виконують культурно просвітницьку функцію, оскільки допомагають відвідувачам осмислювати історичні процеси через архітектуру, експозиції, інтерактивні формати. Вони мають економічну функцію, тому що генерують доходи для місцевих бюджетів, створюють робочі місця, стимулюють розвиток малого бізнесу. Соціальна функція проявляється у зміцненні локальної ідентичності, підвищенні самооцінки місцевої громади, формуванні почуття причетності до спільної історії. Отже, охоронна функція полягає в тому, що туристична активність стимулює реставрацію, консервацію та догляд за об'єктами замкової спадщини.

Таким чином, поняття замкового туризму відображає не лише факт відвідування замків, а цілу систему взаємодій навколо замкової спадщини. Його суть полягає у перетворенні історичних фортифікаційних споруд на сучасні центри культурного, освітнього й економічного розвитку територій. Зміст цього явища включає матеріальні об'єкти, нематеріальні наративи, туристичну інфраструктуру, різні групи учасників та широкий спектр функцій, що виходять за межі простого огляду архітектурних пам'яток [26;70;67-68].

Замковий туризм поєднує матеріальні елементи минулого, такі як мури, вежі, подвір'я, підземелля, з нематеріальними складовими, до яких належать легенди, перекази, історичні сюжети, традиції шляхетської та лицарської культури. Турист, який приїжджає до замку, фактично вступає в особливий комунікативний простір, де архітектура і ландшафт взаємодіють з екскурсійною розповіддю, театралізованими діями, мультимедійними інсталяціями. Саме завдяки цій взаємодії замковий туризм відрізняється від звичайного огляду

архітектурних пам'яток і перетворюється на цілісний культурний досвід. Важливою характеристикою змісту замкового туризму є його міждисциплінарність. Теоретичні основи цього явища формуються на перетині історії, культурології, архітектурознавства, музеєзнавства, туризмознавства, регіональної економіки та менеджменту. Для якісної організації замкового туризму необхідне залучення фахівців різних галузей, адже йдеться не лише про збереження мурів, а й про створення привабливого туристичного продукту, розробку маршрутів, маркетингових стратегій, комунікацій з місцевими громадами. Таким чином, зміст замкового туризму включає не тільки відвідування історичної споруди, а й складну систему управлінських, наукових та творчих рішень, спрямованих на сталий розвиток території.

Сутність замкового туризму пов'язана з концепцією туристичного досвіду. Сучасний турист очікує не лише інформації, а й емоцій, вражень, можливості відчувати себе учасником історичних подій. У цьому контексті замковий туризм передбачає створення сценаріїв перебування відвідувача в замковому просторі, наприклад тематичні квести, інтерактивні екскурсії, участь у середньовічних турнірах, майстер класах з історичних ремесел. Усе це поглиблює зміст поняття замкового туризму, оскільки дає змогу поєднати освітню і розважальну складові без спрощення історичного матеріалу. Замок стає сценою для відтворення історії у формах, зрозумілих і привабливих для різних вікових груп. Ще одним важливим аспектом змісту замкового туризму є його просторовий вимір у межах регіону. Замок рідко існує як ізольований об'єкт, зазвичай він є частиною ширшого туристичного середовища, яке включає старі міські квартали, сакральні споруди, природні ландшафти, ремісничі та гастрономічні традиції. Тому замковий туризм логічно розглядати як ядро комплексного культурно туристичного кластера, де замок виступає головним магнітом, а навколишні ресурси доповнюють загальну пропозицію. У такому підході зміст поняття замкового туризму збагачується компонентами маршрутизації, брендінгу територій, формування цілісного образу дестинації (рис. 1.2).

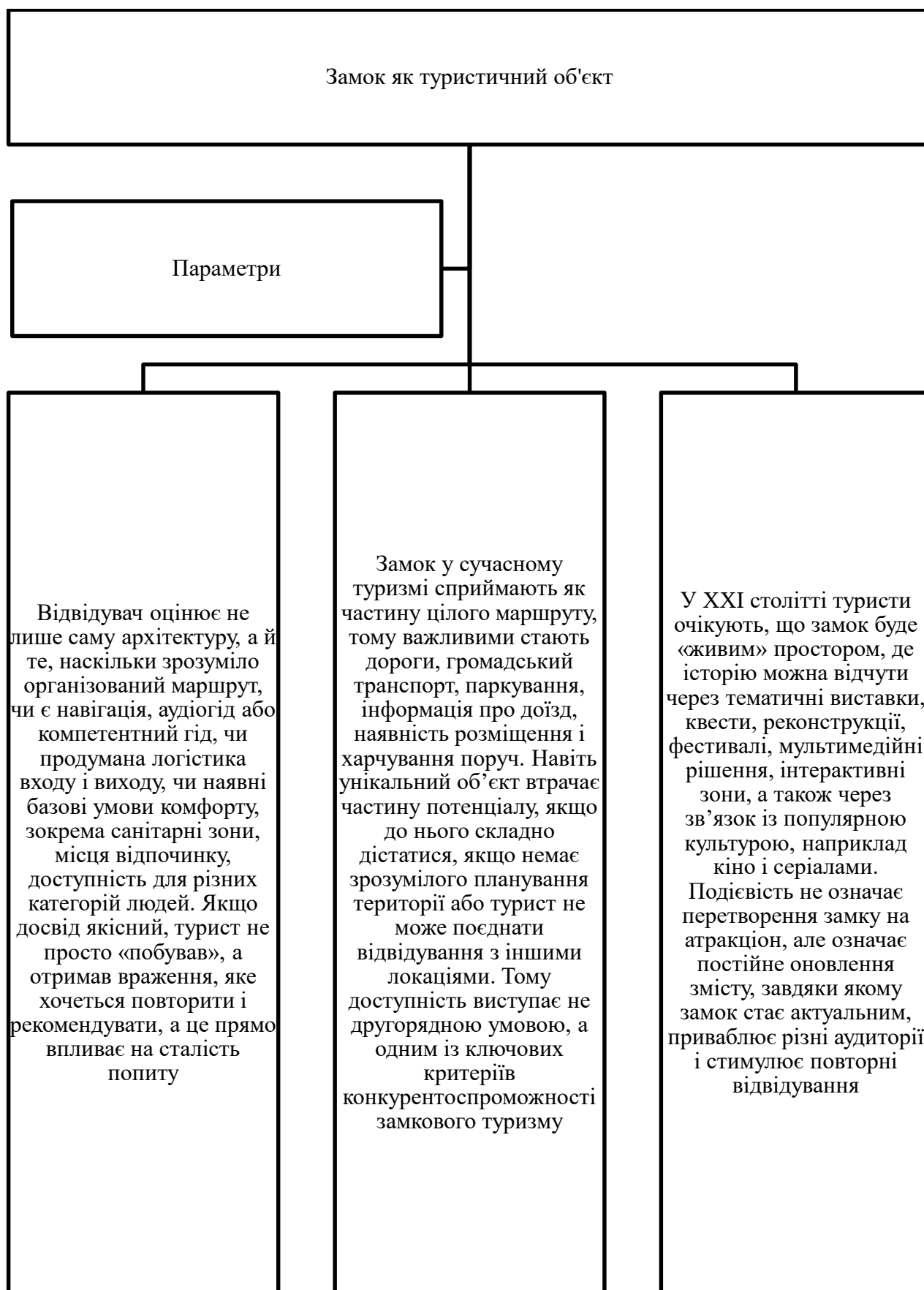

Рис. 1.2. Туристичні параметри в сучасному розумінні замків

Сформовано автором за даними джерел: [7-9]

Замковий туризм має також виразний освітній і науково популяризаційний зміст. На базі замків можна реалізовувати програми історичної освіти для школярів і студентів, літні школи для дослідників, міжнародні конференції, школи гідів. Експозиції і виставки в замкових музеях здатні демонструвати не лише військову історію, а й розвиток права, побуту, мистецтва, техніки. У такий спосіб замковий туризм стає каналом передачі знань про минуле широким верствам населення, сприяє подоланню стереотипів, поглиблює розуміння європейського історичного контексту. Освітня функція посилює соціальну значущість замкового туризму і розширює його зміст за межі суто рекреаційного явища. Окремо слід наголосити на управлінському змісті поняття замкового туризму [15;61;39]. Управління замковими комплексами у туристичних цілях потребує розробки стратегій збереження і використання спадщини, визначення оптимального режиму доступу відвідувачів, балансування між комерційними інтересами та вимогами охорони пам'яток. Це передбачає створення ефективних моделей партнерства між державними структурами, органами місцевого самоврядування, приватним бізнесом, громадськими організаціями. Таким чином, замковий туризм є не лише набором туристичних послуг, а й системою управлінських рішень, які формують довгострокову траєкторію розвитку замкових комплексів і територій, де вони розташовані. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що замковий туризм є складним і багатоаспектним явищем, у центрі якого перебуває не лише факт відвідування замків. Його сутність полягає у поєднанні пізнання історії, емоційного переживання автентичного простору, участі у культурних подіях та інтеграції замкових об'єктів у сучасне життя територій. Зміст замкового туризму охоплює систему взаємодій між матеріальною спадщиною, нематеріальними наративами, туристичною інфраструктурою, різними групами учасників і механізмами управління. В такого роду підходів, саме замок виступає не лише пам'яткою архітектури, а й ядром культурного, освітнього та економічного розвитку, що формує підґрунтя для подальшого наукового осмислення та практичної реалізації замкового туризму в Україні.

1.3. Ключові аспекти розвитку замкового туризму

Постійний розвиток замкового туризму є необхідним передусім через потребу збереження історико-культурної спадщини. Більшість замків перебувають у вразливому стані, потребують консервації, реставрації, догляду та професійного управління. Туристичний інтерес створює реальний попит на збереження цих об'єктів, адже саме відвідувачі і пов'язані з ними доходи стають аргументом для інвестицій, грантових програм, уваги державних і місцевих органів влади. Якщо замок не використовується у туристичній діяльності, він часто занепадає, перетворюється на руїну і поступово зникає з культурного простору. Тому розвиток замкового туризму можна розглядати як інструмент практичної охорони спадщини, що поєднує культурну місію з економічними механізмами. Постійний характер такого розвитку забезпечує стабільність робіт із збереження, а не разові кампанії, які не дають довгострокового результату.

Другою важливою причиною постійного розвитку замкового туризму є його економічний ефект для територій. Замки здатні генерувати потоки відвідувачів, які витрачають кошти не лише на квитки, а й на розміщення, харчування, транспорт, сувеніри, участь у подіях. Так, це створює додаткові робочі місця у сфері послуг, стимулює розвиток малого і середнього бізнесу, збільшує надходження до місцевих бюджетів.

Постійний розвиток замкового туризму означає планомірне розширення спектра послуг, підвищення їх якості, диверсифікацію пропозиції протягом року. Відтак, це дає можливість уникати сезонних провалів, утримувати кадровий потенціал і формувати довгострокові бізнес стратегії. У сучасних умовах економічної нестабільності та воєнних викликів така стійка туристична активність може стати одним з опорних напрямів відновлення локальних економік (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Складові замкового туризму

Складова	Що включає	Чому є критичною
Ресурсно об'єктна	Замки, фортеці, палацово оборонні комплекси, руїни, підземелля, оборонні вали, парки, під'їзні історичні ландшафти, експозиції, колекції, легенди та історичні сюжети, пов'язані з конкретною локацією. Також входять елементи автентики, наприклад кам'яна кладка, бійниці, бастіони, внутрішні двори, оглядові точки	Саме ця складова є основою туристичної привабливості, адже без збереженого або принаймні інтерпретованого історичного ядра замковий туризм втрачає зміст. Якість об'єкта визначає, чи буде попит стабільним, чи він залишиться одноразовим. Від стану збереженості залежить безпека, можливість приймати відвідувачів і формувати довготривалі програми
Організаційно сервісна	Екскурсійні маршрути, робота гідів, каси, навігація, графік роботи, безпекові протоколи, санітарні умови, доступність для різних груп відвідувачів, базові послуги на території, а також подієві формати, квести, тематичні виставки, фестивалі у допустимих форматах. Сюди ж належать партнерства з туроператорами, готелями, ресторанами, транспортними компаніями	Вона перетворює «пам'ятку» на «продукт», тобто на керований туристичний досвід. Навіть найцінніший замок без сервісу і зрозумілої організації не створює позитивного враження, не повертає відвідувача і не формує рекомендацій. Саме сервісна складова забезпечує грошовий потік, який потім можна спрямовувати на утримання та відновлення об'єкта
Соціально економічна та управлінська	Модель управління об'єктом, бюджетування, джерела фінансування, система охорони і реставрації, участь громади, залучення бізнесу, комунікація з органами влади, розвиток локальної економіки навколо замку. Також включає маркетинг, бренд території, роботу зі ЗМІ, освітні програми і партнерства з культурними інституціями	Забезпечує сталість і життєздатність замкового туризму. Якщо немає менеджменту, прозорості фінансової моделі і взаємодії з громадою, розвиток стає випадковим, залежним від разових подій. Саме управлінська складова визначає, чи зможе замок існувати як туристичний центр багато років, а не лише в сезон чи під окремий фестиваль

Сформовано автором за даними джерел: [40-43]

Постійний розвиток замкового туризму важливий і з погляду просторового розвитку регіонів. Багато замків розташовані у малих містах та селищах, які часто страждають від відтоку населення, браку інвестицій, занепаду інфраструктури. Системна робота з популяризації замків як

туристичних центрів дає поштовх до відновлення доріг, громадського транспорту, готельної та ресторанної інфраструктури, благоустрою публічних просторів. Навколо замку можуть виникати нові туристичні маршрути, тематичні парки, ремісничі майстерні, локальні фестивалі. Це посилює привабливість території не лише для туристів, а й для життя і роботи місцевих жителів. Постійний розвиток у цьому випадку означає довготривале планування, інтеграцію замкового туризму у стратегії регіонального розвитку, а не епізодичні проєкти без продовження. Не менш важливою є соціокультурна складова обґрунтування постійного розвитку замкового туризму. Замки виконують роль носіїв історичної пам'яті, вони допомагають сучасному суспільству осмислювати минуле, бачити тяглість традицій, усвідомлювати цінну збереження державності і культурної ідентичності [45;52;59]. На їх основі можна розвивати освітні програми для школярів і студентів, проєкти неформальної освіти для дорослих, платформи для міжкультурного діалогу. Регулярні події, пов'язані із замками, наприклад фестивалі, реконструкції, мистецькі резиденції, формують відчуття причетності місцевої громади до спільної історії, зміцнюють горизонтальні зв'язки між людьми. Якщо розвиток замкового туризму має постійний, а не разовий характер, він перетворюється на стабільний чинник формування культурного середовища, а не на короткочасну атракцію.

Окремо слід підкреслити, що постійний розвиток замкового туризму сприяє посиленню міжнародного іміджу країни та її інтеграції у європейський культурний простір. Добре збережені, професійно інтерпретовані та активно промотовані замки стають візитівкою держави на світовому туристичному ринку. Вони приваблюють іноземних відвідувачів, дослідників, митців, інвесторів, створюють основу для міжнародних культурних та освітніх проєктів. Стійкий розвиток, що базується на сучасних стандартах сервісу, цифрових технологіях, екологічній відповідальності, дозволяє будувати довгострокові партнерства з іншими країнами, які також мають розвинуті форми замкового туризму.

Однією з головних причин активізації відновлення замкового туризму після 2020 року є пандемія COVID-19 і пов'язана з нею криза масового туризму. Світ зіткнувся із закриттям кордонів, зупинкою авіасполучення, обмеженнями на перебування у великих групах. Це змусило туристичну галузь переорієнтовуватися з класичних «переповнених» дестинацій на більш просторові, спокійні та безпечні формати подорожей. Замки, які зазвичай розташовані в невеликих містах або сільських місцевостях, із великими відкритими територіями, виявилися ідеальними локаціями для поєднання безпечного відпочинку на свіжому повітрі та культурного наповнення. Саме тому багато урядів, регіонів і власників замкових комплексів почали активніше інвестувати в їх відновлення та промоцію. Коли міжнародні поїздки стали проблемними або надто дорогими, люди у багатьох країнах почали відкривати для себе власну культурну спадщину. Замки, про які місцеві мешканці часто знали лише формально, раптом стали привабливим об'єктом для коротких подорожей вихідного дня, сімейних поїздок, освітніх турів для дітей. Так, це створило хвилю «відкриття свого поруч» і показало, що замковий туризм може бути не нішевим хобі, а масовим напрямом, здатним залучати широкі верстви населення. У відповідь на цей інтерес державні та регіональні програми підтримки почали більше уваги приділяти реставраційним роботам, облаштуванню інфраструктури, створенню нових маршрутів.

Після 2020 року значно зросла роль онлайн платформ, віртуальних турів, соціальних мереж, відеоконтенту. Замки візуально дуже привабливі, вони добре «працюють» на фото і відео, тому легко стають вірусними у соціальних мережах. Багато замків створили 3D тури, відеоекскурсії, спеціальні мобільні застосунки, що дозволило мільйонам людей у світі побачити їх онлайн і захотіти відвідати офлайн. Алгоритми платформ почали активно «підтягувати» контент про замки, історичні маршрути, фестивалі в замкових дворах. Після періоду ізоляції та стресу багато людей втомилися від поверхневих мандрівок, орієнтованих лише на фото і шопінг. З'явився запит на подорожі з глибшим сенсом, з можливістю дізнатися історію, відчути атмосферу місця, побути в

спокійному середовищі. Замки ідеально відповідають цій потребі. Вони дозволяють поєднати прогулянки історичним простором, знайомство з легендами, участь у культурних подіях, дегустації локальної кухні, проживання в історичних інтер'єрах (рис. 1.3).

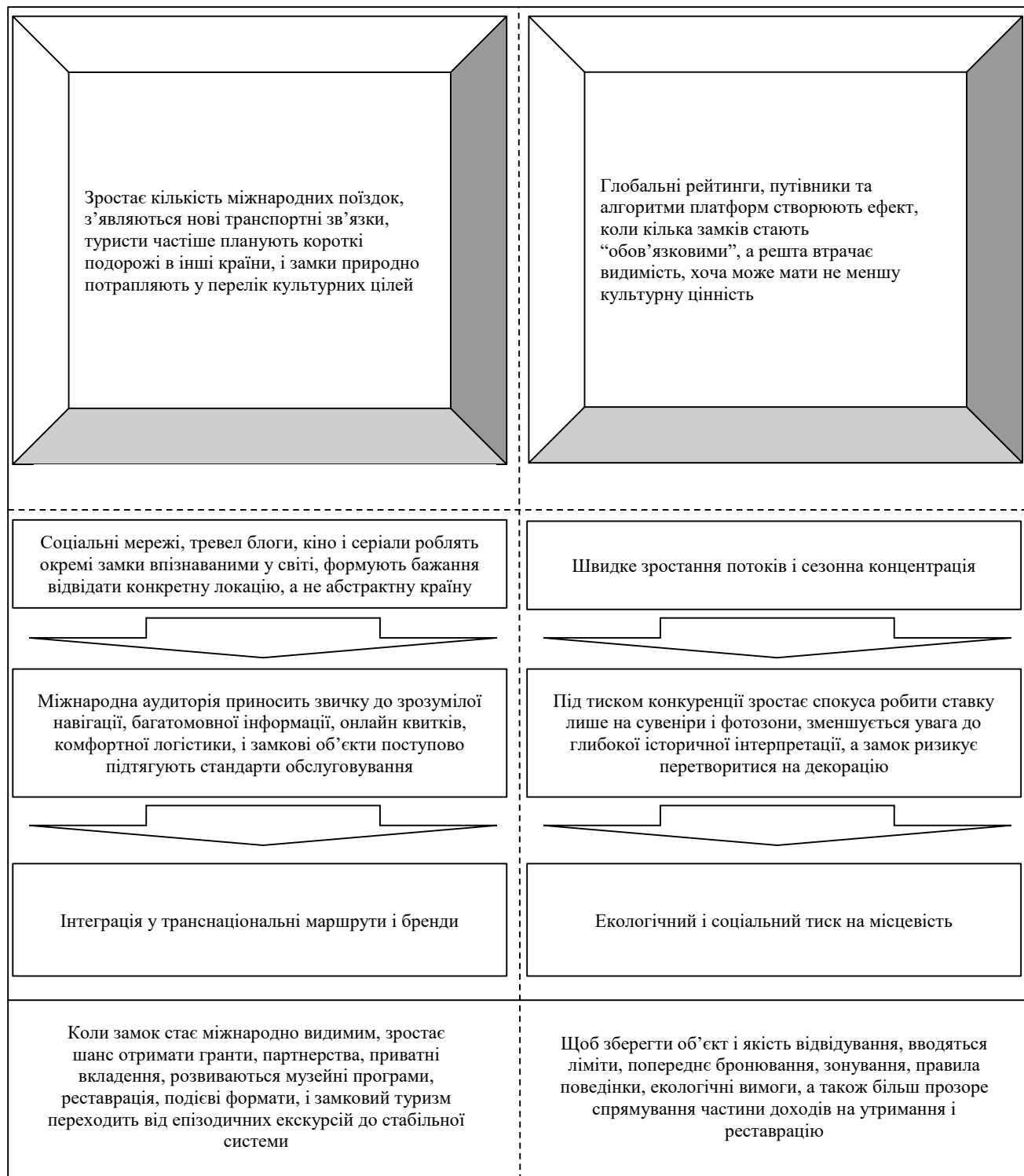

Рис.1.3. Вплив глобалізації на розвиток замкового туризму

Сформовано автором за даними джерел: [51-52]

Після 2020 року посилилася увага до теми ідентичності, історичної пам'яті та культурної стійкості. На тлі глобальних криз, війни і політичної нестабільності багато суспільств почали переосмислювати своє минуле, шукати опорні символи, які об'єднують людей. Замки в цьому сенсі є дуже потужними маркерами історії, вони візуально уособлюють тяглість державності, боротьбу, культурні досягнення. Вкладення у відновлення замків і розвиток замкового туризму сприймаються вже не лише як туристичний бізнес, а як частина ширшої політики збереження і зміцнення національної та регіональної ідентичності. Саме поєднання економічних, соціокультурних, психологічних і технологічних факторів зробило відновлення замкового туризму у світі масовим і помітним саме в період після 2020 року. Популярність замкового туризму у світі після 2020 року пов'язана не лише з економічними можливостями, а й з глибшими соціокультурними потребами. Суспільства, втомлені від нестабільності та глобальних криз, шукають форми подорожей з більш змістовним наповненням, орієнтовані на історію, ідентичність, автентичність. Замки надають саме такий тип досвіду, поєднуючи історичні сюжети, архітектуру, локальні традиції та сучасні культурні події. Інвестиції у їх відновлення сприймаються як внесок одночасно у туризм, освіту, культуру та зміцнення історичної пам'яті. Саме тому замковий туризм набув масового характеру та став одним з найпомітніших напрямів оновленого туристичного розвитку у період після 2020 року.

1.4. Методика дослідження та оцінки стану розвитку замкового туризму

Сучасна методика дослідження розвитку замкового туризму має спиратися на комплексний та системний підхід. Замковий туризм поєднує історичні, культурні, економічні, просторові та соціальні аспекти, тому використання одного універсального методу не дає повної картини. Доцільно поєднувати кількісні та якісні методи, аналіз статистичних даних і глибинне вивчення мотивацій і поведінки учасників туристичного процесу. Важливо передбачити

можливість порівняння результатів у часі, а також зіставлення ситуації в різних регіонах, де зосереджені замкові комплекси. Такий підхід дозволяє не лише описати поточний стан, а й виявити тенденції, проблеми та резерви розвитку замкового туризму.

Однією з основ дослідження мають стати статистичні та економічні методи. Необхідно збирати та аналізувати дані про кількість відвідувачів замкових об'єктів, обсяги реалізованих туристичних послуг, доходи від квитків, гідівських послуг, розміщення та харчування, а також витрати на утримання і реставрацію замків. Доцільно використовувати методи аналізу динамічних рядів для оцінки змін у часі, структурний аналіз для визначення частки замкового туризму в загальному туристичному потоці, а також порівняльний аналіз між регіонами. Можна застосовувати індексні методи та елементи кореляційного аналізу для виявлення зв'язку між інвестиціями у замкову інфраструктуру і зростанням туристичних потоків [48-52]. Такі методи дають змогу обґрунтовано оцінювати ефективність використання ресурсів і планувати подальший розвиток. Важливу роль у методиці відіграють соціологічні методи, які дозволяють оцінити сприйняття замкового туризму різними групами стейкхолдерів. Анкетні опитування туристів допомагають з'ясувати їх очікування, рівень задоволеності, готовність платити за додаткові послуги, ставлення до питань збереження спадщини. Опитування місцевих жителів дають змогу зрозуміти, як вони оцінюють вплив туризму на якість життя, екологічну ситуацію та розвиток громади. Інтерв'ю з представниками органів влади, власниками готелів, ресторанів, гідами та працівниками музеїв дозволяють побачити управлінські та бізнесові аспекти розвитку замкового туризму. Поєднання кількісних опитувань і глибинних інтерв'ю формує більш повну картину соціального оцінки цього явища (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Роль анкети в оцінці стану розвитку замкового туризму

Елемент анкетування	Які дані дає	Практичне значення для оцінювання і рішень
Вивчення профілю туриста і мотивацій	Дозволяє визначити, хто саме приїжджає до замку, місцеві чи приїжджі, індивідуальні туристи чи групи, сім'ї чи молодь, які їхні мотиви, наприклад історія, фото, події, відпочинок, кіно локації. Фіксує частоту відвідувань і джерела інформації про замок	Дає можливість окреслити цільові сегменти і коригувати продукт під реальний попит. Якщо переважає тур вихідного дня, потрібні короткі програми і сильна навігація. Якщо люди їдуть за подіями, потрібен календар і промоція. Це також дозволяє оцінити, наскільки ефективні канали реклами і які саме варто розвивати
Оцінка якості сервісу і інфраструктури	Фіксує рівень задоволеності екскурсією, роботою гіда, чистотою, доступністю туалетів, логікою маршруту, наявністю інформації, безпекою, комфортом паркування, доступом громадського транспорту, цінами на квитки і додаткові послуги. Дозволяє збирати пропозиції щодо покращень.	Дозволяє перетворювати загальні скарги на конкретні управлінські рішення. Анкета показує, що саме є вузьким місцем, наприклад брак навігації, завищена ціна, відсутність тіньових зон, погана доступність. На основі цього можна встановлювати пріоритети витрат і швидко підвищувати якість враження, що прямо впливає на повторні відвідування і рекомендації
Оцінка готовності підтримувати відновлення	Дає дані про готовність туристів робити благодійний внесок, купувати сувеніри, брати участь у платних подіях, підтримувати замок через онлайн донати, а також про довіру до адміністрації і прозорості використання коштів. Дозволяє виміряти ставлення до охорони спадщини і екологічних правил	Дає основу для фінансового планування і побудови моделей залучення коштів. Якщо аудиторія готова донатити, варто впроваджувати зрозумілі механізми підтримки, звітування, підписки, цільові збори на конкретні роботи. Також анкета допомагає оцінювати соціальну легітимність змін, наприклад обмежень на транспорт чи ліміти відвідувачів

Сформовано автором за даними джерел: [15-17]

Окремий блок методики становлять просторові та картографічні методи. За їх допомогою здійснюється аналіз розміщення замків у межах країни і регіонів, оцінка транспортної доступності, густоти розташування об'єктів, можливостей формування маршрутів і туристичних кластерів. Використання сучасних геоінформаційних систем дає змогу створювати карти, на яких поєднано дані про замки, дорожню мережу, об'єкти інфраструктури, природні

території та інші туристичні ресурси. Просторовий аналіз дозволяє виявити території з високою концентрацією замкової спадщини, але низьким рівнем інфраструктурного забезпечення, або навпаки. Це важливо для планування інвестицій, створення нових маршрутів, оптимізації логістики та позиціонування DESTINACIЙ. Не менш значущими є якісні, інституційні та порівняльні методи. Доцільно застосовувати контент аналіз стратегій розвитку туризму, програм охорони культурної спадщини, маркетингових матеріалів, що стосуються замкових об'єктів. Аналіз нормативно правової бази допомагає з'ясувати, наскільки умови регулювання сприяють або перешкоджають розвитку замкового туризму [38-39]. Ефективним підходом є використання кейсів, тобто детальний розгляд окремих успішних або проблемних прикладів замкових комплексів з подальшим узагальненням висновків. Порівняльний аналіз із досвідом інших країн дає змогу запозичувати дієві моделі управління, промоції, залучення інвестицій. Доцільно застосовувати елементи експертного оцінювання та методів стратегічного аналізу, наприклад аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, щоб узгодити емпіричні результати з майбутніми напрямками розвитку замкового туризму.

Корисним напрямом методики є побудова інтегральних індексів розвитку замкового туризму. На основі відібраних показників можна розрахувати узагальнені індекси доступності, туристичної привабливості, інфраструктурного забезпечення, економічної ефективності, рівня промоції. Кожен індекс об'єднує кілька показників з відповідними вагами, що дає змогу перетворити різноманітні дані у зрозумілу шкалу оцінювання. Такий підхід дозволяє впорядкувати замкові об'єкти за рівнем розвитку, виокремити лідерів і аутсайдерів, визначити ті складові, які найбільше потребують втручання. Інтегральні індекси зручні для представлення результатів органам влади та потенційним інвесторам, оскільки дають стислий, але змістовний зріз ситуації.

Важливим елементом методики є використання методів стратегічного аналізу. Для кожного замкового об'єкта або замкового кластера доцільно проводити аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз. Сильні

сторони відображають конкурентні переваги, наприклад унікальність архітектури, вигідне розташування, відомий бренд. Слабкі сторони пов'язані з поганим станом збереженості, браком інфраструктури, низькою якістю сервісу. Можливості стосуються появи нових ринків, грантових програм, партнерств, а загрози пов'язані з воєнними ризиками, конкуренцією, екологічними проблемами. Такий аналіз дозволяє пов'язати емпіричні дані з практичними управлінськими рішеннями і сформувані реалістичні сценарії розвитку замкового туризму. Для узгодження різних точок зору доцільно застосовувати експертні методи. До експертних груп варто залучати фахівців у сфері туризму, охорони культурної спадщини, економіки, маркетингу, представників місцевих громад і бізнесу. Використання методів експертного опитування, у тому числі анонімних раундів з подальшим узгодженням позицій, дозволяє отримати глибшу оцінку перспектив і ризиків, ніж звичайна статистика. Експерти можуть ранжувати замки за пріоритетністю інвестицій, оцінювати потенціал нових продуктів, аналізувати доцільність різних форматів використання. Це особливо важливо в умовах обмежених ресурсів, коли потрібно обґрунтовано обирати ті напрямки, які дадуть найбільший ефект для розвитку замкового туризму.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика стану розвитку замкового туризму в Україні

Після проголошення незалежності України замковий туризм тривалий час залишався радше потенційним, ніж реально сформованим напрямом туристичної діяльності. У 1990-х роках увага держави і суспільства була зосереджена на базових економічних і політичних питаннях, тому системна політика щодо замкової спадщини фактично не склалася. Значна частина замків і фортифікацій перебувала у занедбаному стані, багато об'єктів не мали чіткого власника або відповідальної установи, використовувалися як склади, гуртожитки, допоміжні приміщення. Туристичні поїздки до замків мали епізодичний характер, переважно у форматі краєзнавчих екскурсій для школярів та студентів. Гостро бракувало коштів на консервацію і реставрацію, відсутня була сучасна інфраструктура, інформаційні центри, якісний сервіс, тому для іноземних туристів українські замки майже не були впізнаваними і суттєво програвали об'єктам Центральної та Західної Європи. У цей період, однак, закладалися перші правові та організаційні засади охорони культурної спадщини, створювалися окремі історико культурні заповідники, що стало відправною точкою для майбутнього розвитку замкового туризму. В 2000-х роках поступово формується нове ставлення до замків як до туристичних ресурсів. Зростання доходів частини населення, розвиток внутрішнього туризму, поява перших приватних туроператорів, орієнтованих на культурно пізнавальні маршрути, сприяли включенню замків до популярних турів вихідного дня та багатоденних подорожей [21-22]. Водночас починають з'являтися перші масштабні фестивалі і свята у замкових локаціях, зокрема середньовічні ярмарки, лицарські турніри, історичні реконструкції, музичні та гастрономічні події. Так, це дозволило змінити образ замку з напівзруйнованої фортеці у привабливий простір для

дозвілля та культурних вражень. Державні і місцеві програми почали частково підтримувати реставраційні роботи, хоча фінансування залишалося нерівномірним і недостатнім. З'явилися перші приклади приватно державної взаємодії, коли бізнес інвестував у відновлення окремих об'єктів з подальшим використанням їх у готельно-ресторанній та подієвій діяльності. Зростала зацікавленість з боку іноземних туристів, однак основою замкового туризму залишався внутрішній попит (рис. 2.1).

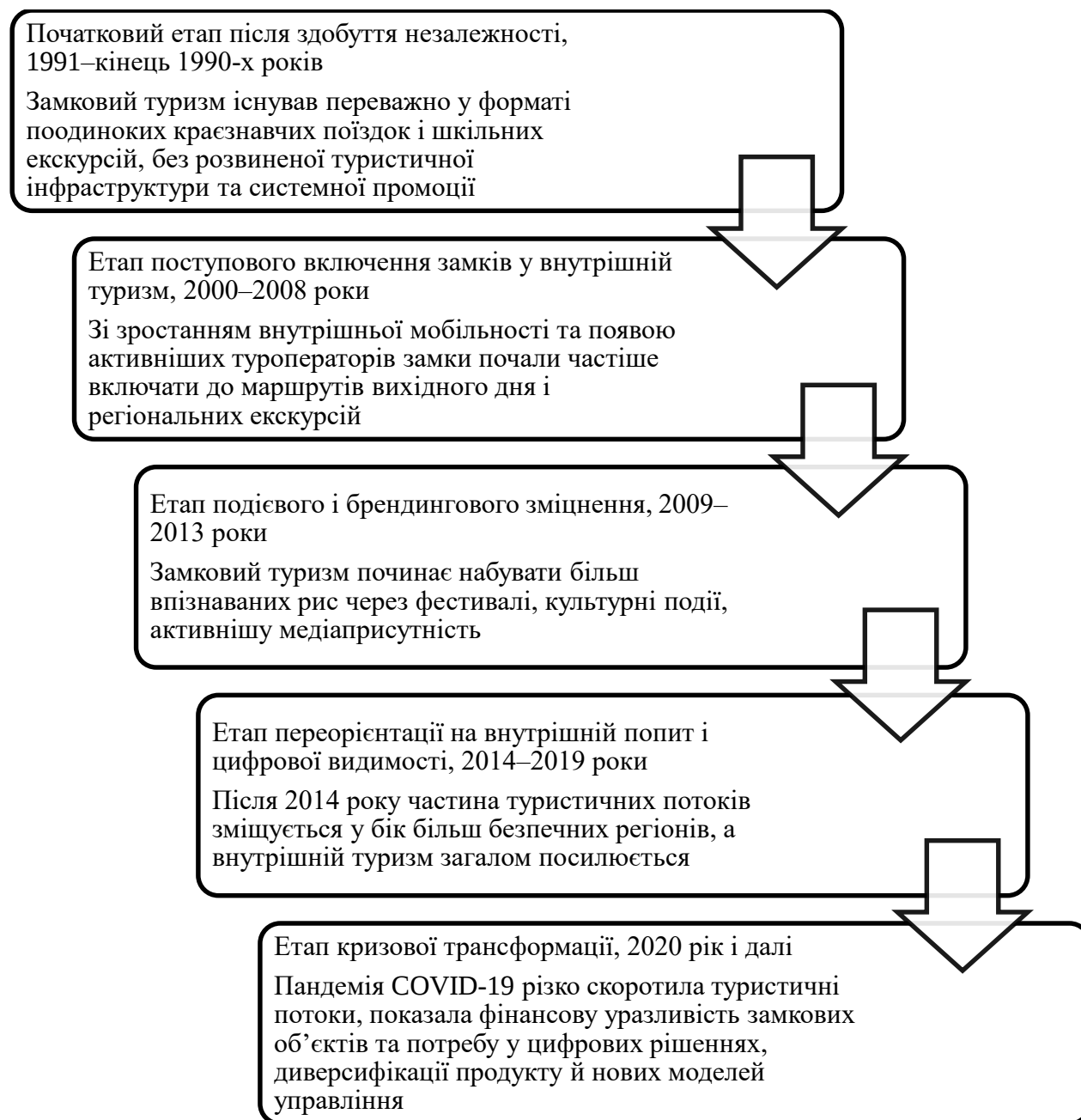

Рис. 2.1. Етапи становлення замкового туризму в Україні

Сформовано автором за даними джерел: [52-5]

Впродовж 2010-х років, до початку пандемії, замковий туризм в Україні входить у фазу помірного, але більш усвідомленого розвитку. З одного боку, зростає популярність історичних подорожей, активного та тематичного туризму, формується мода на відкриття «невідомої України», що стимулює інтерес до замків і фортець у різних регіонах. Розширюється географія маршрутів, розробляються авторські тури, зростає кількість фестивалів, квестів, нічних екскурсій, інтерактивних програм у замкових стінах. З іншого боку, події 2014 року та подальша воєнна агресія на сході і тимчасова окупація частини територій позначаються на туристичних потоках і структурі попиту. Частина потенційно привабливих об'єктів опиняється у зонах підвищеного ризику або стає недоступною, натомість зростає значення замків Західної та частково Центральної України як відносно безпечних destinations. Водночас посилюється розуміння того, що замки є важливими носіями історичної пам'яті та інструментом формування національної ідентичності, тому інтерес до них поступово виходить за межі суто рекреаційного. Безпосередньо перед пандемією COVID-19 спостерігалися ознаки якісних змін у розвитку замкового туризму, хоча структурні проблеми залишалися. На низці об'єктів розпочалася або активізувалася реставрація, впроваджувалися нові підходи до музейної інтерпретації, з'явилися мультимедійні експозиції, аудіогіди, перші спроби створення віртуальних турів. Розвивався внутрішній туризм, особливо у форматі коротких поїздок вихідного дня, коли замки ставали центральними елементами комплексних маршрутів разом з історичними містами, природними парками, виноробними та гастрономічними локаціями. В окремих випадках українські замки почали інтегруватися у міжнародні культурні маршрути, зростала увага європейських туристів, зацікавлених у «нових» destinations. Водночас галузь залишалася вразливою через недостатній рівень інфраструктури, обмежене фінансування, нерівномірність регіонального розвитку, слабку цифрову присутність та залежність від сезонності і масових заходів. Саме в такому стані, з поєднанням помітного прогресу і невирішених проблем, замковий туризм в Україні увійшов у кризовий період пандемії.

Період після пандемії COVID-19 для замкового туризму в Україні починався з обережних спроб відновлення і переосмислення попереднього досвіду. Поступове послаблення карантинних обмежень сприяло активізації внутрішніх подорожей, люди частіше обирали короткі поїздки вихідного дня, невеликі міста, природні території та замки як відносно безпечні, відкриті простори. Частина замкових комплексів спромоглася використати напрацьовані за час пандемії онлайн формати для промоції реальних відвідувань, перетворивши віртуальні тури та цифрові екскурсії на інструмент реклами. З'явилися перші ознаки диверсифікації пропозиції, коли до класичних екскурсій додавалися тематичні події, невеликі фестивалі з обмеженою кількістю учасників, освітні програми для школярів і локальні квести. Водночас фінансова втома після пандемії, дефіцит інвестицій і накопичені за роки обмежень борги не дозволяли говорити про повноцінне відновлення галузі, скоріше йшлося про повільну адаптацію до нових умов з акцентом на внутрішній ринок і економні формати діяльності. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації у 2022 році радикально перервало цей крихкий процес відновлення і перетворило замковий туризм на одну з найбільш уражених підгалузей культурно пізнавального туризму. Майже миттєво було зруйновано ключові передумови для подорожей, насамперед відчуття базової безпеки, доступність транспортної інфраструктури, можливість організовувати масові заходи, залучати іноземних відвідувачів. Замки у східних, південних, частині центральних регіонів опинилися в зоні бойових дій, під прямою загрозою обстрілів або тимчасової окупації, тому будь яка туристична активність там фактично припинилася. Навіть у відносно безпечних областях пріоритети суспільства змістилися у бік оборони, гуманітарної допомоги, підтримки внутрішньо переміщених осіб, тому замковий туризм перейшов з категорії перспективного напрямку розвитку до категорії другорядної діяльності, яка може існувати тільки там, де не суперечить базовим потребам виживання і безпеки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Замковий туризм в умовах пандемії COVID-19

Аспект	Характеристика
Скорочення туристичних потоків	Пандемія COVID-19 спричинила різке падіння кількості відвідувачів замків через закриття кордонів, локдауни, обмеження на пересування і масові заходи. Замки втратили іноземних туристів, організовані групи, шкільні та студентські екскурсії. Це порушило звичні моделі роботи і показало критичну залежність від масових потоків
Фінансові наслідки	Зменшення відвідуваності означало втрату доходів від квитків, екскурсій, оренди приміщень, проведення фестивалів і подій. Багато замкових комплексів опинилися у ситуації, коли витрати на охорону, комунальні послуги і мінімальне утримання збереглися, а надходження практично зникли. Це відклало або зупинило реставраційні проекти і посилило ризики занепаду окремих об'єктів
Інституційна та кадрова вразливість	Пандемія виявила слабкість управлінських моделей замкового туризму. Частина персоналу була скорочена або змушена шукати іншу роботу, що призвело до втрати досвіду, авторських програм, налагоджених контактів з партнерами. Інституції, які координували фестивалі та маршрути, скоротили активність, що послабило спроможність галузі швидко реагувати на кризу
Трансформація форм діяльності	Водночас пандемія стимулювала пошук нових форматів, зокрема розвиток віртуальних турів, онлайн лекцій, цифрових виставок. Деякі замки змогли використати цей період для актуалізації своїх вебресурсів, створення мультимедійних матеріалів, зміцнення комунікації з аудиторією. Проте такі ініціативи часто мали фрагментарний характер і не завжди супроводжувалися довгостроковою стратегією

Сформовано автором

На цьому фоні сформувався дуже нерівномірний, мозаїчний стан розвитку замкового туризму. У частині західних і деяких центральних регіонів, де відносно безпечно організовувати подорожі, замки почали виконувати нові функції, поєднуючи культурну місію з роллю просторів підтримки для місцевих жителів і внутрішньо переміщених осіб. Там розвивається переважно внутрішній

туризм, зорієнтований на короткі поїздки, невеликі групи, освітні та волонтерські ініціативи. Замкові комплекси стають майданчиками для благодійних подій, мистецьких акцій на підтримку Збройних Сил України, зустрічей громад, локальних фестивалів, що збереглися у зміненому форматі. Водночас замки в регіонах, які зазнали прямих руйнувань або залишаються поблизу лінії фронту, перебувають у стані вимушеної консервації, коли головним завданням стає фіксація ушкоджень, мінімальний захист від подальшого руйнування, пошук майбутніх ресурсів на відновлення, а не будь який туристичний розвиток. У підсумку загальний стан галузі характеризується різкою територіальною асиметрією, коли окремі об'єкти на заході демонструють обмежену стійкість, а значна частина потенціалу країни залишається заблокованою воєнними ризиками. Паралельно з цим відбувається повільна, але важлива зміна у розумінні ролі замкового туризму в умовах війни і майбутньої відбудови. Для значної частини суспільства замки перестають бути лише місцем відпочинку, дедалі частіше їх сприймають як символи історичної тяглості, опори культурної ідентичності, доказ того, що країна має багатовікову традицію боротьби і відновлення. Це стимулює появу ініціатив, спрямованих на документування воєнних пошкоджень, створення цифрових архівів, включення українських замків до міжнародних проєктів із захисту культурної спадщини. У перспективі це може стати основою для нової хвилі розвитку замкового туризму, вже не лише як рекреаційного продукту, а як важливої частини національної стратегії меморіалізації, міжнародного діалогу і економічного відновлення. Наразі ж загальна характеристика стану розвитку замкового туризму в Україні після пандемії і повномасштабного вторгнення описується як фазу глибокої кризи, але водночас і як фазу переосмислення, коли на тлі втрат і обмежень формується розуміння майбутніх напрямів відбудови, нових моделей управління, розширеної ролі замкових комплексів у житті.

2.2. Тенденційний аналіз ключових показників розвитку замкового туризму в Україні

На сьогоднішній день, в Україні збереглося понад 120 історичних замків та фортець, а як туристичні об'єкти стабільно працює орієнтовно понад 50, водночас більше половини замків не використовується і перебуває у руїнах (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Основні показники розвитку замкового туризму в Україні за 2022-2024 рр.

Ключовий показник	Статистика
Історичний масштаб фортифікаційної спадщини	близько 5 тисяч пам'яток фортифікацій
Збережені твердині сьогодні	понад 100 твердинь або їх руїн
Збережені саме замки	близько 100 замків, які збереглися до наших днів
Збережені замки та фортеці станом на 2024 рік	понад 120 історичних замків та фортець
Об'єкти, що не працюють як туристичні	більше половини замків не використовується, є у руїнах і потребує розвитку
Об'єкти, що цікаві туристам	понад 50
Оцінка кількості замків і фортець, які реально залучені у туризм зараз	50–60 об'єктів
Приклад показника попиту, Ужгородський замок	209 194 відвідувачі, 9 334 000 гривень надходжень

Сформовано автором

Проведемо аналіз найбільш вагомих й ключових замків України, що формують базис сучасного розвитку замкового туризму в нашій країні.

Рис. 2.2. Кам'янець-Подільська фортеця; Замок Паланок, Мукачево;
Ужгородський замок

Сформовано автором

Кам'янець-Подільська фортеця у замковому туризмі України виконує роль одного з найпотужніших туристичних магнітів, бо поєднує унікальну збереженість укріплень з дуже сильним візуальним образом і логікою комплексного відвідування міста. Так, її важливість для ринку підтверджує оцінка щорічної відвідуваності на рівні понад 200 тисяч туристів, що означає стабільний попит, здатний підтримувати не лише сам об'єкт, а й ширшу інфраструктуру довкола нього, зокрема екскурсії, готелі, харчування, сувенірні сервіси та подієві формати. Додаткову туристичну вагу створює включеність у національні переліки туристичних «візитівок», зокрема у контексті проєкту «7 чудес України», що спрощує позиціонування фортеці як обов'язкової точки подорожі для внутрішніх і частини іноземних гостей. Замок Паланок у Мукачеві є показовим прикладом того, як замок працює не лише як архітектурна пам'ятка, а як повноцінний туристичний продукт із регулярним сервісом і самостійною здатністю «тримати» потік відвідувачів. Статистика за 2023 рік, 181 880 відвідувачів, демонструє, що замок зберігає високу привабливість навіть за умов загальної нестабільності туристичного ринку, а це означає сильний бренд і правильно вибудовану модель залучення аудиторії. У контексті замкового туризму України Паланок важливий ще й тим, що він формує регіональну концентрацію попиту, фактично посилює позицію Закарпаття як одного з головних центрів замкових маршрутів, де туристи часто планують подорож одразу під кілька об'єктів і сервісів. Ужгородський замок у системі замкового туризму має особливу роль міського «входу» в культурний туризм регіону, коли замок стає першою зрозумілою і доступною точкою контакту туриста з історією краю. Дані за 2023 рік, 209 194 відвідувачі, а також велика кількість екскурсій і заходів, демонструють, що об'єкт працює у режимі постійної музейної активності, а не епізодичних подій, і саме це створює повторні відвідування та ширшу аудиторію, зокрема сімейні, освітні та організовані групи. Для замкового туризму України це важливий кейс, бо він показує, що навіть відносно компактний замок може бути «високопотоким» об'єктом, якщо є зрозуміла інтерпретація, календар активностей і регулярна комунікація з туристами.

Окрім вище зазначених, існують й інші (Додаток А), які також відіграють вкрай вагомую роль для розвитку замкового туризму в Україні. Саме такі фортезі й споруди формують своєрідну основу замкового туризму України, оскільки поєднують три ключові переваги, високу впізнаваність, стабільну відвідуваність і здатність працювати як повноцінний туристичний продукт. Вони виступають головними магнітами для внутрішніх маршрутів, задають стандарти того, як замок може бути інтегрований у міський або регіональний туризм, підтримують розвиток супутньої інфраструктури, сервісів і подієвих форматів, а також демонструють, що фортифікаційна спадщина може приносити регулярний соціально-економічний ефект за умови організованого управління та музейної інтерпретації. Їхня вагомість проявляється і в репутаційному вимірі, адже саме такі локації найчастіше формують перше враження про замкову спадщину України у туристів, перетворюють інтерес до історії на реальні поїздки, а також слугують орієнтиром для майбутнього післявоєнного оновлення замкового туризму як системи, що одночасно підтримує культурну пам'ять, регіональний розвиток і збереження пам'яток.

Узагальнюючи проведений аналіз ключових показників розвитку замкового туризму в Україні, можна зробити висновок, що галузь має значний ресурсний потенціал, але реалізує його нерівномірно і частково. За різними оцінками, в країні збереглося понад 100, а за ширшим підходом понад 120 замків і фортець, разом із цим більше половини об'єктів не використовується для туризму або перебуває у руїнах, тому реальне туристичне "ядро" формують орієнтовно 50–60 локацій. На цьому тлі особливо показові високопоточкові приклади, коли окремі замки у 2023 році демонстрували понад 180–200 тисяч відвідувачів, що підтверджує наявність попиту і здатність замкових об'єктів генерувати економічний ефект для регіонів. Отже головний підсумковий висновок полягає у тому, що розвиток замкового туризму визначається не стільки кількістю пам'яток, скільки часткою об'єктів, які мають безпечний доступ, інфраструктуру, регулярні екскурсійні програми, подієву активність і професійне управління, а подальше зростання потребує масштабування цієї

моделі на більшу кількість замків через реставрацію, модернізацію сервісу, цифровізацію та диверсифікацію фінансування.

2.3. Оцінювання впливу війни на стан замкового туризму в Україні

Повномасштабна війна завдала замковому туризму України значних прямих матеріальних втрат. Частина замків і фортець опинилася в зоні бойових дій, ракетних обстрілів або тимчасової окупації, що призвело до руйнування мурів, веж, дахів, перекриттів, втрати окремих інтер'єрів, знищення експозицій, архівів, елементів декоративного оздоблення. Вибухові хвилі, пожежі, уламки снарядів і використання важкої техніки поблизу історичних будівель спричинили тріщини, просідання ґрунтів, деформації стін, ушкодження фундаментів, порушення дренажних систем. Постраждали і прилеглі парки, старі алеї, оглядові майданчики, що є важливою частиною туристичного сприйняття замкового комплексу. Навіть там, де руйнування не виглядають катастрофічними, замки потребують дорогих протиаварійних і реставраційних робіт, без яких процес руйнування буде прогресувати ще довгі роки після завершення активних бойових дій. Серйозних втрат зазнала економічна складова замкового туризму. Майже повністю зникли потоки іноземних туристів, різко скоротився внутрішній попит, зупинилися шкільні та студентські екскурсії, фестивалі, ярмарки, історичні реконструкції, подієвий туризм на території замків. Це означає втрату доходів від продажу квитків, екскурсійних послуг, оренди приміщень, організації заходів, роботи кафе, сувенірних крамниць, готелів і садиб зеленого туризму поруч із замками. Бюджети місцевих громад недоотримують податкові надходження, які раніше формувалися завдяки туристичній активності. В результаті фінансова база, на якій трималося утримання замкових комплексів, істотно ослабла, а деякі об'єкти фактично перейшли на режим виживання, коли ледве вистачає коштів на охорону і мінімальне обслуговування, не кажучи вже про будь яке системне відновлення (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Можливі напрямки відновлення зруйнованих замків в рамках туристичної діяльності

Напрямок	Зміст робіт і формат туристичного використання	Чому це доцільно саме для туризму
Протиаварійна консервація з контрольованим доступом	Першочергове укріплення стін, перекриттів, стабілізація тріщин, водовідведення і дренаж, базова безпека маршрутів, огороження небезпечних зон, створення одного або двох безпечних оглядових шляхів. Паралельно встановлюються інформаційні стенди, невеликі виставки про руйнування і процес відновлення.	Дозволяє швидко повернути об'єкт у туристичний простір без очікування повної реставрації. Туризм стає механізмом підтримки, оскільки навіть обмежене відвідування генерує кошти на подальші роботи. Також формується публічна увага і підтримка громади, що важливо для донорських та грантових програм.
Поетапна реставрація з розвитком музейних і подієвих програм	Розробляється довгостроковий план відновлення чергами, наприклад окремо башта, окремо двір, окремо виставкові зали. На кожному етапі відкривається новий елемент для відвідування, запускаються тематичні екскурсії, освітні програми, локальні події у форматах, що не шкодять спадщині.	Туризм забезпечує постійний інтерес і грошовий потік між етапами робіт, а також дає сенс відкривати об'єкт частинами. Відвідувачі бачать прогрес, повертаються повторно, рекомендують. Це підсилює бренд і дозволяє будувати партнерства з бізнесом, не відкладаючи життя замку до завершення повної реставрації.
Адаптивне використання з обмеженою комерціалізацією	Створення на території замку або поруч інтерпретаційного центру, простору для майстерень ремесел, невеликої кав'ярні, сувенірної крамниці, організація екскурсій з доповненою реальністю, можливе облаштування частини приміщень під резиденції для митців або навчальні табори. Усе це здійснюється з пріоритетом охорони пам'ятки і без втручання у ключові автентичні елементи.	Така модель підвищує самоокупність об'єкта, зменшує залежність від бюджетів і разових грантів. Турист отримує не лише огляд, а й повноцінний досвід, що збільшує середній чек і тривалість перебування. Водночас обмежена і контрольована комерціалізація дозволяє не перетворювати пам'ятку на розважальний парк і зберігати культурну цінність.

Сформовано автором

Оцінювання впливу повномасштабної війни на стан замкового туризму в Україні передусім передбачає аналіз прямих фізичних наслідків воєнних дій для об'єктів замкової спадщини. Йдеться про пошкодження і руйнування мурів, веж, дахів, внутрішніх конструкцій, втрату окремих елементів інтер'єрів, частини експозицій, зелених насаджень та ландшафтного оточення. Обстріли, вибухи, пожежі, використання важкої техніки поруч із фортифікаціями створюють небезпечні деформації, тріщини, порушення гідроізоляції і дренажу. Для оцінювання таких втрат необхідні інженерні обстеження, фотофіксація, порівняння стану об'єктів до і після початку повномасштабного вторгнення, залучення фахівців з реставрації та архітектури. На підставі цих матеріалів можна класифікувати замки за ступенем ушкодження, визначити обсяг і вартість невідкладних протиаварійних робіт, оцінити ризик безповоротної втрати окремих елементів спадщини, а отже кількісно та якісно описати масштаб прямого воєнного впливу.

Замковий туризм критично залежить від реального і відчутного рівня безпеки, а повномасштабна війна радикально змінила цей контекст. Для аналізу впливу можна використовувати показники динаміки відвідуваності замків, структуру туристичних потоків, частку іноземних туристів, завантаженість готелів поблизу фортець, кількість проведених фестивалів, екскурсійних програм, освітніх заходів. Порівняння даних за докризові роки з показниками періоду війни дає змогу побачити падіння попиту, зміщення акценту на внутрішні, короткі, переважно локальні поїздки, а в окремих регіонах практично повну зупинку туристичної діяльності.

Важливим елементом аналізу є дослідження сприйняття безпеки самими відвідувачами, а також оцінка того, як міжнародні туристичні організації, страхові компанії, туроператори позиціонують Україну загалом і її історичні регіони з точки зору ризиків. Сукупність цих даних дозволяє виміряти не тільки фактичне зменшення туристичного потоку, а й глибину репутаційних втрат.

Війна спричинила різке скорочення доходів від продажу квитків, екскурсій, оренди приміщень, проведення подій, а також майже повну зупинку

багатьох інвестиційних проєктів у сфері реставрації та туристичної інфраструктури. Для аналізу цієї складової доцільно порівнювати бюджетні асигнування на охорону культурної спадщини, обсяги грантового фінансування, інвестиції приватного бізнесу, фінансові звіти музеїв і заповідників, що опікуються замками. Оцінювання має включати і вивчення кадрових втрат, адже відтік гідів, музейних працівників, менеджерів культурних проєктів, вимушена міграція та мобілізація означають втрату досвіду, зниження спроможності організовувати якісний туристичний продукт. Аналіз поєднання фінансових показників, кадрових змін і стану інституційного управління дає реалістичне уявлення про те, наскільки ослабленою стала система замкового туризму і які ресурси знадобляться для її відновлення.

Замки в Україні є не лише туристичними об'єктами, а й носіями історичної пам'яті, локальної ідентичності, символами стійкості та багатовікової державотворчої традиції. Війна змінює контекст сприйняття цих об'єктів. Частина з них перетворюється на місця збереження свідчень воєнних злочинів, інші стають майданчиками для волонтерських ініціатив, збору допомоги, культурної підтримки військових і внутрішньо переміщених осіб. Для оцінювання цього впливу доцільно використовувати соціологічні опитування місцевих громад, аналіз змін тематичних експозицій, нових меморіальних практик, освітніх програм, пов'язаних із війною. Такий аналіз показує, як трансформується роль замків у суспільній свідомості, чи зберігають вони потенціал бути простором для туризму, освіти і діалогу у післявоєнний період, і які додаткові сенси додає їм досвід повномасштабної агресії. У сукупності всі ці напрями оцінювання дозволяють не тільки зафіксувати масштаб збитків, а й окреслити орієнтири для майбутньої відбудови замкового туризму як важливої складової культурного та економічного відновлення України (рис. 2.3).

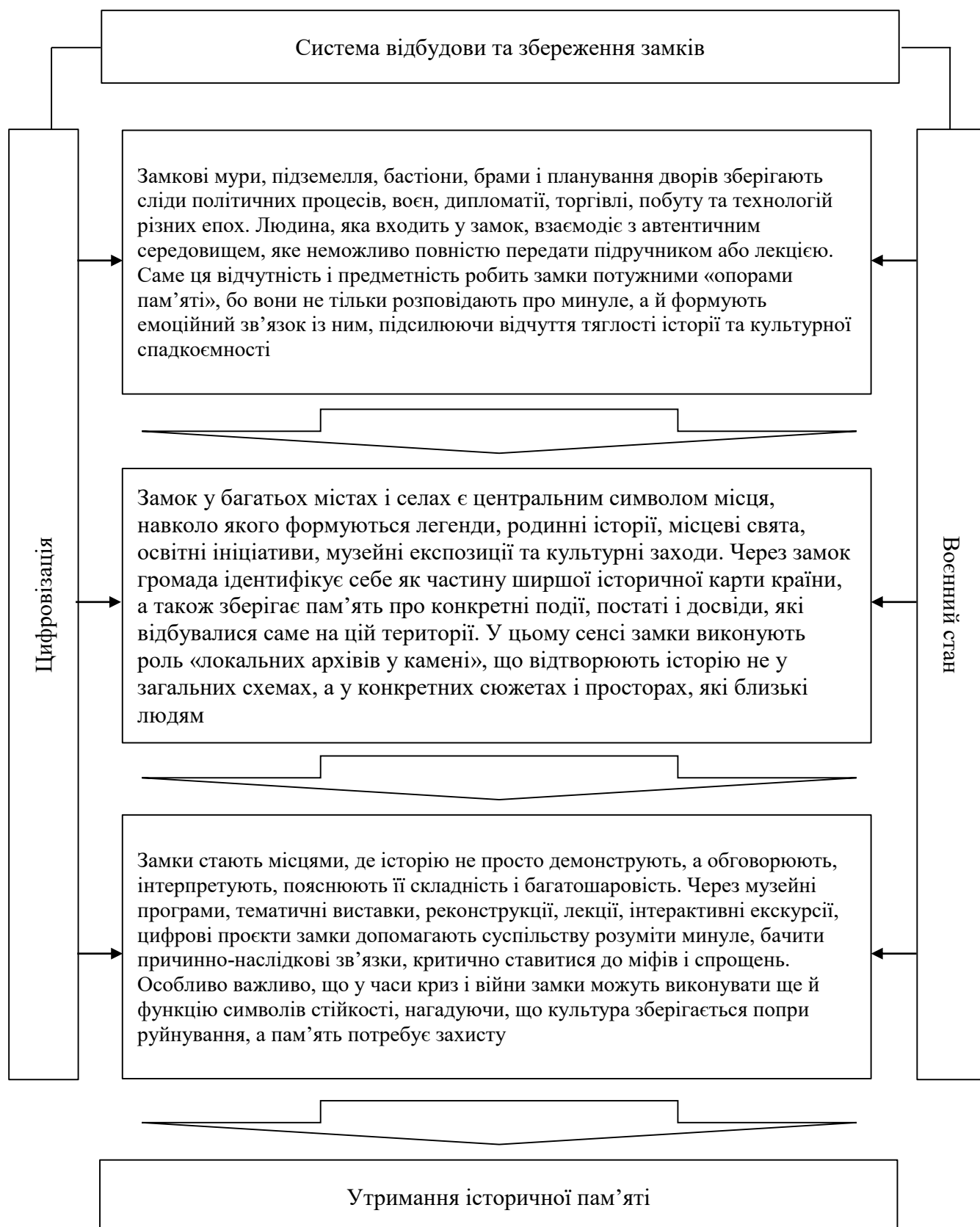

Рис. 2.3. Роль замків України в утриманні історичної пам'яті

Сформовано автором

Наприкінці, хочеться зазначити, що війна завдала глибоких символічних і репутаційних втрат замковому туризму. Частина історичних територій тепер асоціюється у громадян і потенційних туристів не з відпочинком та культурою, а з обстрілами, окупацією, руйнаціями, людськими трагедіями. Міжнародний імідж України як безпечної дестинації для культурно пізнавального туризму зазнав сильного удару, і для його відновлення потрібен буде тривалий час навіть після припинення активних бойових дій. У багатьох людей, які могли б стати майбутніми відвідувачами, сформувався стійкий образ країни виключно як території війни, а не як простору унікальної замкової спадщини. До цього додаються втрачені можливості розвитку, нездійснені реставраційні та інвестиційні проєкти, які могли б уже сьогодні зміцнювати позиції України на європейському ринку замкового туризму. Сукупність матеріальних, економічних, інфраструктурних, кадрових і символічних втрат означає, що після перемоги йтиметься не лише про відновлення галузі, а фактично про її глибоке переосмислення і побудову на нових засадах.

2.4. Дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі

Дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі є необхідною умовою збереження як природного середовища, так і самої замкової спадщини. Більшість замків розташовані у ландшафтно чутливих зонах, на пагорбах, над річками, серед лісів або у старих історичних містах. Інтенсивний туристичний потік без екологічних обмежень призводить до руйнування ґрунтів, витоптування рослинності, пошкодження схилів та берегів [6;18]. Будь-яке втручання у таке середовище без урахування екологічних наслідків може пришвидшити природне руйнування замкових мурів, підвалів, підпірних стін, адже вони безпосередньо залежать від стану ґрунтів і вологості. Тому екологічна безпека у цьому контексті означає реальний захист матеріальної і природної основи замкового туризму.

Важливість екологічної безпеки пов'язана також з тим, що замковий туризм часто перетворюється на масове явище. Тисячі відвідувачів, транспорт, заклади харчування, торгові точки, фестивалі та масові події створюють значне навантаження на довкілля. Зростає обсяг відходів, збільшується використання води та енергії, з'являються ризики забруднення територій навколо замків. Якщо не запроваджувати системи сортування та переробки відходів, обмеження руху автотранспорту, регулювання потоків відвідувачів, замкові комплекси швидко втрачають свою привабливість. Вони перетворюються на перевантажені простори, де страждають і природа, і якість туристичного досвіду. Саме тому екологічна безпека є не абстрактною ідеєю, а практичною умовою успішного функціонування замкового туризму. Екологічний підхід до замкового туризму важливий ще й тому, що замки є символами історичної тяглості, а отже уособлюють відповідальність перед майбутніми поколіннями. Якщо сьогодні туризм приносить доходи, але руйнує природне і культурне зовнішнє середовище, то завтра ці ресурси будуть безповоротно втрачені. Дотримання принципів екологічної безпеки дозволяє побудувати таку модель використання замкових комплексів, за якої вони залишаються доступними і для сучасних відвідувачів, і для нащадків. Йдеться про раціональне використання води й енергії, обмеження забудови навколишніх територій, збереження зелених зон, захист тваринного і рослинного світу. Таким чином екологічна безпека перетворюється на важливий елемент довгострокової стратегії збереження спадщини (табл. 2.4).

Не можна ігнорувати вплив екологічної безпеки на життя місцевих громад. Замковий туризм приносить мешканцям робочі місця і додаткові доходи, однак без екологічних обмежень він може створювати шум, транспортні затори, забруднення повітря і води, погіршення якості життя. Дотримання екологічних стандартів дозволяє знайти баланс між інтересами туристів і потребами тих, хто живе поруч із замком.

Таблиця 2.4

Замковий туризм як загроза екологічній безпеці

Складові загрози	Зміст
Навантаження на ландшафт	Інтенсивні туристичні потоки до замків, що розташовані на пагорбах, у лісах, над річками, створюють значний тиск на природний ландшафт. Витоптуються стежки, руйнуються схили, ущільнюється ґрунт поблизу мурів, що може прискорювати ерозійні процеси і опосередковано шкодити самим фортифікаціям. Без регулювання руху відвідувачів природне середовище поступово деградує
Відходи і споживання ресурсів	Скупчення туристів у замкових комплексах призводить до збільшення обсягів твердих побутових відходів, зростання споживання води та енергії. Якщо відсутні системи сортування сміття, ефективні очисні споруди, енергоощадні технології, це спричиняє забруднення довкілля. Заклади харчування, сувенірні крамниці, подієві майданчики без екологічних стандартів посилюють негативний вплив
Транспортне навантаження	Масовий під'їзд приватного транспорту до замків створює додаткові викиди, шум, ризики аварій та руйнування доріг у чутливих зонах. Паркування безпосередньо біля історичних об'єктів змінює характер ландшафту, збільшує вібраційне навантаження на старі конструкції. Відсутність політики обмеження автотранспорту і розвитку громадського чи екологічного транспорту посилює загрози екологічній безпеці
Порушення екосистем і біорізноманіття	Галасливі події, нічні заходи, велика кількість людей можуть порушувати природні ритми диких тварин, птахів, комах, які живуть у замкових парках і навколишніх лісах. Обрізка дерев, освітлення, монтаж тимчасових сцен без урахування екологічних чинників змінюють мікроклімат і структуру місцевих екосистем. У довгостроковій перспективі це веде до втрати біорізноманіття і погіршення якості природного зовнішнього середовища

Сформовано автором за даними джерел: [33-35]

Це може бути розвиток громадського транспорту замість надмірного використання приватних авто, створення зелених маршрутів для пішоходів і

велосипедистів, збереження традиційного ландшафту, чіткі правила щодо забудови та розміщення туристичної інфраструктури. У такому підході екологічна безпека стає основою партнерства між громадою і туристичною сферою [9;68]. Сучасні тенденції сталого розвитку вимагають, щоб туризм не лише не шкодив довкіллю, а навпаки сприяв його збереженню. Замковий туризм має значний потенціал у цьому напрямі, оскільки поєднує культурну і природну складові. Дотримання екологічної безпеки дає змогу позиціонувати замкові маршрути як відповідальний вид подорожей, привабливий для туристів, які цінують природу і поважають місцеве середовище. Це відкриває доступ до міжнародних програм підтримки, партнерських проєктів, грантів на екологічну модернізацію, енергоефективність, зелену інфраструктуру. Тому важливість екологічної безпеки при замковому туризмі визначається не лише потребою захистити природу, а й можливістю посилити конкурентоспроможність дестинації, сформувати сучасний, відповідальний образ замкових територій.

Дотримання екологічної безпеки при замковому туризмі починається з правильного планування простору навколо замку. Необхідно чітко розмежовувати зони інтенсивного відвідування, зони обмеженого доступу та зони повної охорони, де перебування туристів або транспорту заборонене. Доріжки, оглядові майданчики, паркувальні площі, точки для фото мають бути спроектовані так, щоб мінімізувати витоптування трави, руйнування схилів і зайве навантаження на ґрунт біля мурів. Важливо уникати хаотичної забудови кафе, сувенірних кіосків, атракціонів, оскільки це змінює природний ландшафт і створює додаткове навантаження на екосистему. Усі нові елементи інфраструктури повинні проєктуватися з урахуванням історичного оточення і природних особливостей території, а не лише з міркувань комерційної вигоди. Відтак, щоб дотримуватися екологічної безпеки, потрібно мінімізувати використання приватних автомобілів безпосередньо біля замку. Доцільно створювати віддалені паркувальні зони з можливістю доїзду екологічним транспортом, наприклад шатл автобусами, електробусами, веломаршрутами або пішохідними стежками. Для масових заходів варто запроваджувати спеціальні

транспортні плани з обмеженням в'їзду, зміною напрямків руху, пріоритетом громадського транспорту. Так, це зменшує викиди, шумове навантаження, ризики аварій і руйнування старих доріг, а також знижує ризик вібрацій, які можуть негативно впливати на стійкість замкових конструкцій. У результаті туристи отримують комфортний доступ, але навколишнє середовище не перетворюється на стоянку автомобілів.

Важливою складовою дотримання екологічної безпеки є управління відходами та ресурсами. На території замку і навколо нього мають бути встановлені контейнери для роздільного збору сміття, а персонал повинен забезпечувати його регулярне вивезення і передачу на переробку. Заклади харчування у замкових зонах можуть обмежувати використання одноразового пластику, заохочувати багаторазовий посуд, впроваджувати системи депозитної тари. Варто приділяти увагу раціональному використанню води й енергії, застосовувати енергоощадне освітлення, модернізовані системи опалення, по можливості використовувати відновлювані джерела енергії без шкоди для історичного вигляду об'єкта. Такі рішення не лише зменшують екологічний слід, а й формують у відвідувачів відчуття, що вони перебувають у просторі відповідального туризму.

Окремий напрям дотримання екологічної безпеки пов'язаний з регулюванням туристичних потоків та поведінки відвідувачів. Для цього запроваджують квоти на кількість людей, які одночасно можуть перебувати у замку, обмежують доступ до найбільш вразливих ділянок, організовують рух за спеціально розробленими маршрутами. Інформаційні стенди, аудіогіди, екскурсоводи мають пояснювати, чому не можна сходити з позначених стежок, рвати рослини, залишати написи на стінах, годувати диких тварин. Екологічна культура відвідувачів формується через чіткі правила поведінки, зрозумілу візуальну навігацію, а також через позитивний приклад персоналу. Якщо турист бачить логічно організований простір і відчуває повагу до природи й спадщини, то ймовірність екологічно шкідливої поведінки зменшується. Ще одним важливим механізмом є постійний моніторинг стану довкілля та участь місцевих

громад у прийнятті рішень. Адміністрація замкових комплексів спільно з екологами та фахівцями з охорони пам'яток може проводити регулярну оцінку стану ґрунтів, рослинності, якості води, рівня шуму, фіксувати зміни, що відбуваються внаслідок туристичної активності. Результати такої оцінки варто враховувати при плануванні заходів, реконструкцій, фестивалів. Місцеві жителі можуть бути залучені до програм екологічного волонтерства, спільних прибирань, висаджування зелених насаджень, громадських обговорень. У такому форматі екологічна безпека стає спільною відповідальністю, а замковий туризм перетворюється на приклад того, як культурна спадщина і природа можуть розвиватися гармонійно, без взаємного руйнування.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародні практики розвитку замкового туризму

Міжнародні практики розвитку замкового туризму найбільш яскраво простежуються у країнах Західної Європи, передусім у Великій Британії та Ірландії. Тут замки розглядають як стратегічний ресурс для туризму, освіти і місцевого розвитку, а не просто як красиві декорації. Державні та напівдержавні інституції, такі як організації, що опікуються історичними об'єктами, системно інвестують у реставрацію, безпеку, якісний сервіс, цифрові рішення та екологічно відповідні підходи до управління туристичними потоками. Активно розвиваються формати замкових готелів, подієвих просторів, інтерактивних музеїв, що поєднують збереження автентичної архітектури з сучасними стандартами гостинності та сталого туризму, включаючи ощадливе використання енергії, води і системи поводження з відходами. Такого роду модель дозволяє одночасно підтримувати високу відвідуваність, зберігати замки у доброму стані та забезпечувати відчутний внесок у зайнятість і економіку регіонів. Так, Франція та Німеччина демонструють іншу важливу практику інтеграції замків у ширші культурні маршрути і ландшафтні дестинації. У Франції замки поєднують з винними дорогами, річковими круїзами, гастрономічними фестивалями, а окремі проєкти, як будівництво середньовічного замку з використанням традиційних технологій, перетворюються на потужні туристичні лабораторії живої історії, що щороку приймають сотні тисяч відвідувачів і повністю самоокупні [7-9]. В Німеччині активно просуваються казкові королівські замки, які стають світовими брендами і отримують статус об'єктів всесвітньої спадщини Організації Об'єднаних Націй з питань освіти науки і культури, що додатково підсилює міжнародний імідж країни і гарантує підтримку з боку глобальних культурних програм. Поширені також транскордонні пішохідні та автомобільні маршрути з відвідуванням

комплексів на кордоні Німеччини і Франції, де замки стають ядром природоохоронних територій та біосферних резерватів, а туристи отримують можливість поєднати прогулянки в горах, історичні руїни та сучасну інтерпретацію минулого.

На Піренейському півострові, зокрема в Іспанії та Португалії, замковий туризм активно розвивається через тематичні маршрути, що поєднують замки з природними парками, невеликими історичними містами, виноробними й гастрономічними традиціями. В північній та прикордонній Португалії сформовано мережу маршрутів історичними фортецями, де туристам пропонують не лише огляд оборонних стін, а й участь у середньовічних ярмарках, реконструкціях, музичних подіях, проживання у відреставрованих замкових готелях [25-27]. В Іспанії замки інтегрують у тривалі подорожі регіонами, поєднуючи їх з паломницькими, гастрономічними та фестивальними маршрутами, що дозволяє розтягнути туристичний сезон, збалансувати потоки між відомими й менш популярними територіями та підтримати економіку малих громад. Для цих країн замковий туризм є способом не лише заробити на туристах, а й оживити периферійні райони, пов'язані колись із обороною кордонів.

Центральноевропейські країни, такі як Чеська Республіка, Польща, Словаччина, Австрія, Румунія, демонструють ще один тип успішної практики, коли надзвичайно висока концентрація замків перетворюється на основу цілісних туристичних брендів. Чеська Республіка має одну з найвищих щільностей замків у світі, що використовується для побудови широкої мережі маршрутів від столичної дестинації до невеликих історичних міст і сільських територій. Польща, Австрія та інші країни Центральної Європи активно включають замки до міжнародних турів, комбінуючи їх з іншими об'єктами культурної спадщини і природи. Важливою тенденцією є участь цих держав у транскордонних проєктах і культурних маршрутах Ради Європи, зокрема у створенні тематичних маршрутів замків на прикордонних територіях, де замки

виступають символами співпраці і спільної історії, а не лише форпостами колишніх конфліктів.

У ХХІ столітті серіали і кіно стали одним з найпотужніших інструментів популяризації замків, іноді навіть сильнішим, ніж класична туристична реклама. Глядач спочатку «закохується» у вигадані королівства, династії та палацові інтриги, а вже потім починає шукати, де саме знімали улюблені сцени. Так формуються так звані «екранні дестинації» коли замок перестає бути просто пам'яткою архітектури і перетворюється на «місце з серіалу». Важливо, що кінематограф дає не суху інформацію, а емоцію історії, драму, любовну лінію, боротьбу за владу. Ці емоції міцно прив'язуються до конкретних локацій і мотивують людей подорожувати, щоб «доторкнутися до атмосфери» улюбленого всесвіту. Так, серіал «Гра престолів» зробив для популяризації замкових та фортифікаційних локацій колосальний внесок. Туристичними «місцями сили» стали фортеці і старі міста, які «зіграли роль» Вестеросу. Люди їдуть не просто подивитися на мури, а пройти «вулицями Королівської Гавані», побачити місце, де стояв той чи інший персонаж, зробити фото з тим самим ракурсом, що у кадрі (рис. 3.1).

Рис.3.1. Форт Маноель (Мальта) як один із замків, що популяризувався через серіали та кіно

Сформовано автором

Туроператори швидко підхопили цю хвилю і почали створювати спеціальні тематичні тури за маршрутами серіалу, екскурсії з показом кадрів «до і після», квести за мотивами сюжету. У результаті класичні історичні об'єкти отримали нове життя вже як частина масової попкультури, а замковий туризм – новий сегмент аудиторії, яка раніше могла й не цікавитися «сухою» історією (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Вплив кіноіндустрії на розвиток замкового туризму у світі

Вплив	Зміст
Формування екранних дестинацій	Популярні історичні та фентезійні фільми і серіали створюють потужний образ замків як місця дії яскравих сюжетів. Реальні локації, де відбувалися зйомки, перетворюються на екранні дестинації, куди глядачі їдуть, щоб побачити простір улюбленої історії. Це генерує значні додаткові туристичні потоки, часто набагато більші за традиційні рекламні кампанії
Розширення аудиторії	Кіноіндустрія залучає до замкового туризму аудиторію, яка раніше могла не цікавитися історією або культурною спадщиною. Молодь і фанати серіалів подорожують не стільки заради дат і фактів, скільки заради емоцій, пов'язаних з персонажами і світами з екрана. Так замки стають частиною масової попкультури, а коло потенційних відвідувачів значно розширюється
Синергія туризму і медіа	Коли зйомки доповнюються партнерством з туристичним сектором, кіно стає основою для створення тематичних маршрутів, екскурсій, фестивалів, виставок про процес виробництва. Замкові комплекси отримують промоцію на глобальному ринку, а туроператори використовують кадри з фільмів у своїх продуктах. Така синергія медіа і туризму посилює впізнаваність дестинацій і збільшує тривалість їх популярності
Ризики поверхневої популяризації	Разом з перевагами існують ризики, коли інтерес до замків обмежується лише екранним образом без глибшого розуміння історії і контексту. Надмірна комерціалізація, орієнтація лише на фанатські фотозони, перевантаження локацій можуть шкодити як спадщині, так і якості туристичного досвіду. Для зниження ризиків важливо поєднувати кінематографічну популярність з якісною інтерпретацією і системою охорони об'єктів

Сформовано автором за даними джерел: [60-64]

Турецькі серіали історичного та напівісторичного формату також сформували потужний імпульс для розвитку дотичних до замків і палаців туристичних напрямів. Такі проекти, як «Величне століття» чи інші серіали про османських султанів, перетворили палаци, фортеці та музеї на місця

паломництва шанувальників. Глядачі хочуть побачити інтер'єри, де розгорталася драматична історія династій, уявити собі життя правителів і придворних, відчувати запах мармуру, садів, морського повітря, а не лише картинку з екрану. Туристичні служби відповідають на цей запит створенням спеціальних маршрутів «шляхами султанів», тематичних екскурсій, фотозон у стилі серіалу, сувенірів і костюмованих фотосесій. Для замкових і палацових об'єктів це означає стабільний потік відвідувачів, для глядача – можливість продовжити емоцію серіалу у реальному просторі. Не менш показовими є приклади європейських серіалів і фільмів, які «перезапустили» популярність конкретних замків. Часто один вдалий екранний образ змінює сприйняття об'єкта на десятиліття вперед. Замок, який до того був просто «черговою старою фортецею», після виходу серіалу стає впізнаваним брендом. З'являються сувеніри з кадрами, тематичні гіді, спеціальні тури «за лаштунки зйомок», фестивалі фанатів, реконструкції костюмів. Місцеві громади і власники замків починають інакше дивитися на свою спадщину, інвестують у інфраструктуру, покращують сервіс, додають інтерпретаційні центри, мультимедійні виставки (рис. 3.2).

Рис.3.2. Палац Топкапи, (Стамбул) як один із замків, що популяризувався через серіали та кіно

Сформовано автором

Таким чином кіно та серіали виступають каталізатором не тільки туристичної популярності, а й загального оновлення замку як сучасного культурного простору. Окремий ефект популярних серіалів і фільмів полягає в тому, що вони «омолоджують» аудиторію замкового туризму. Якщо раніше замки часто асоціювалися у молоді зі «шкільними екскурсіями» і нудними датами, то тепер це простір улюблених фентезі всесвітів, костюмованих вечірок, фотосетів, квестів і фестивалів. З'являються формати нічних турів із факелами, інтерактивних екскурсій від імені персонажів, тематичних ігор «знайди місце з кадру». Соціальні мережі підсилюють цей тренд коли фото біля замку одразу асоціюється не лише з архітектурою, а й з конкретною історією з екрана. У підсумку аудиторія замкового туризму стає молодшою, більш активною, готовою витратити гроші на враження, а не лише на «галочку, що бачили».

3.2. Визначення основних проблем та загроз для розвитку замкового туризму в Україні

Пандемія COVID-19 стала однією з найпотужніших загроз для розвитку замкового туризму в Україні, оскільки фактично паралізувала базові умови функціонування туристичної сфери. Закриття кордонів у 2020 році, жорсткі карантинні обмеження, заборона масових заходів і вимоги до соціальної дистанції різко зменшили потоки як іноземних, так і внутрішніх туристів. Так, для замків, які залежать від екскурсійних груп, фестивалів, шкільних турів і подієвого туризму, це означало раптову втрату основних джерел доходу. Більшість об'єктів замкової спадщини опинилася у ситуації, коли витрати на охорону, мінімальне утримання та комунальні послуги залишилися, а надходження відвідувачів практично зникли. Такий дисбаланс створив серйозну фінансову небезпеку і поставив під питання навіть базову спроможність підтримувати замки у задовільному технічному стані. Другою групою проблем, пов'язаних з пандемією, стали наслідки тривалого закриття об'єктів для збереження самої матеріальної спадщини. Коли замки не приймають

відвідувачів, зменшується мотивація власників та управлінців інвестувати у поточний ремонт, реставрацію, протиаварійні роботи. Частина запланованих проєктів з консервації та відновлення була відкладена або згорнута через нестачу коштів. В окремих випадках тривала відсутність обслуговування, контролю за мікрокліматом та охоронних обходів посилила ризики руйнування конструкцій, появи грибка у приміщеннях, пошкодження дахів і стін. Пандемія виявила, що без стабільних туристичних доходів значна частина замків не має резервних ресурсів для підтримки бодай мінімального рівня охорони і догляду, що створює довготривалу загрозу для їх фізичного збереження.

Важливою проблемою у період активної фази пандемії COVID-19 стала також структурна вразливість моделі розвитку замкового туризму в Україні. Багато об'єктів робили ставку на організовані групи, шкільні тури, іноземних відвідувачів без достатньої диверсифікації аудиторій та продуктів. Коли ці сегменти практично зникли, виявилось, що внутрішній індивідуальний турист ще не має стійких звичок регулярно відвідувати замки, а маркетинг на національному ринку був недостатнім. До цього додалася низька готовність частини замкових комплексів до цифрової трансформації. Не всі мали сучасні вебсайти, системи онлайн бронювання, активну присутність у соціальних мережах, віртуальні тури. У період локдаунів ті замки, які не змогли швидко перейти хоча б частково в онлайн формат популяризації, втратили видимість для потенційних відвідувачів і виявилися майже повністю «відрізаними» від аудиторії.

Для замкового туризму, який спирається на групові екскурсії, фестивалі, ярмарки, театралізовані дійства, обмеження щодо кількості людей у приміщеннях, дистанції між відвідувачами та заборона масових заходів означали фактичне згортання ключових форматів діяльності. Щоб відновити прийом туристів, потрібно було інвестувати у засоби дезінфекції, перепланування маршрутів, додаткове навчання персоналу, розробку нових схем руху груп. Для багатьох замків, особливо тих, що не мають стабільної фінансової підтримки з боку держави чи місцевих бюджетів, такі витрати стали надмірними. Водночас скорочення екскурсійних програм, скасування подій і зміна формату взаємодії з відвідувачами зменшили привабливість замкових локацій і не дозволили швидко

відновити попередній рівень доходів. Пандемія COVID-19 створила загрози, пов'язані з втратою кадрового потенціалу та ослабленням локальних партнерств. Через зменшення туристичних потоків багато гідів, аніматорів, працівників сервісу були змушені змінити сферу діяльності або виїхати в інші регіони чи країни. Для замків це означало не просто тимчасове скорочення штату, а втрату досвіду, авторських екскурсійних програм, налагоджених контактів із туристичними операторами та закладами освіти. Місцевий бізнес, який працював поруч із замками, також зазнав удару через падіння попиту. У результаті навіть після послаблення карантинних обмежень частина колишніх партнерів уже не могла повернутися до роботи. Сукупність цих факторів показала, що пандемія COVID-19 не тільки тимчасово скоротила туристичні потоки, а й загострила структурні проблеми розвитку замкового туризму в Україні, зробивши його більш вразливим до будь яких майбутніх криз (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Бар'єри карантину для замкового туризму

Бар'єри	Зміст
Обмеження пересування	Карантинні заходи під час пандемії COVID-19 включали заборону або жорстке обмеження міжрегіональних та міжнародних поїздок. Це створило фізичний бар'єр для відвідування замків як для іноземних, так і для внутрішніх туристів. Навіть за наявності бажання подорожувати люди не могли або боялися перетинати адміністративні межі
Заборона масових заходів	Замковий туризм значною мірою спирається на фестивалі, ярмарки, історичні реконструкції, концерти, події програми. Карантинні заборони на масові зібрання позбавили замки важливого джерела відвідувачів і доходів. Скасування чи перенесення подій створило відчуття невизначеності, послабило зацікавлення організаторів і спільнот, що підтримували регулярні заходи
Психологічні бар'єри	Навіть після часткового послаблення обмежень багато людей продовжували уникати поїздок через страх зараження, недовіру до безпеки громадських місць, небажання перебувати у групах. Це зменшило готовність відвідувати замки, користуватися екскурсійними послугами, брати участь у подіях. Психологічні бар'єри діяли довше, ніж формальні заборони, і сповільнювали відновлення попиту
Економічні обмеження для попиту і пропозиції	Карантин спричинив зниження доходів населення, що зменшило можливості витрачати кошти на подорожі та відпочинок. Одночасно власники і адміністратори замків опинилися у складній фінансовій ситуації, не маючи ресурсів для інвестицій у безпечну інфраструктуру, маркетинг, нові продукти. Це сформувало подвійний бар'єр, коли і попит, і пропозиція були суттєво обмежені, що гальмувало будь яке відновлення замкового туризму

Сформовано автором

Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації в Україну створило безпрецедентні загрози для розвитку замкового туризму, насамперед через прямі військові дії. Частина замків і фортифікаційних споруд опинилася в зоні активних бойових дій або під окупацією, що призвело до пошкодження мурів, дахів, інтер'єрів, допоміжних будівель. Обстріли, вибухові хвилі, пожежі, вібраційні навантаження, використання важкої техніки поруч із історичними об'єктами прискорюють їх фізичне руйнування. Так, деякі замкові комплекси тимчасово використовуються як військові або адміністративні об'єкти, що повністю унеможлиблює туристичну діяльність і підвищує ризики подальших пошкоджень. Таким чином сама матеріальна основа замкового туризму опиняється під безпосередньою загрозою знищення. Наступною критичною проблемою стало різке падіння безпекового рівня для відвідувачів. Ракетні удари по всій території країни, постійні повітряні тривоги, обмеження пересування у прифронтових і прифронтових регіонах роблять масові подорожі до замків об'єктивно небезпечними. Міжнародні туристи сприймають Україну як територію високого воєнного ризику, тому фактично припиняють поїздки з метою відпочинку та пізнання культурної спадщини. Внутрішній туристичний потік також суттєво скорочується, оскільки люди зосереджені на питаннях безпеки, евакуації, базових потреб, а не на подорожах. У результаті більшість замків втрачають майже всі доходи від квитків, екскурсій, фестивалів та супутніх послуг, що робить розвиток замкового туризму другорядним у порівнянні з питаннями виживання.

Воєнний стан спричинив глибоку економічну кризу, яка безпосередньо позначається на фінансуванні замкового туризму. Державні та місцеві бюджети переорієнтовуються на оборону, гуманітарні потреби, підтримку критичної інфраструктури. Видатки на культуру, збереження спадщини, реставрацію і розвиток туристичної інфраструктури скорочуються або заморожуються. Інвестиційні проекти, які до війни планувалися для реконструкції замкових комплексів, створення готельних і музейних просторів, зупиняються через високі ризики і невизначеність. Малий і середній бізнес у сфері туризму, що

працював поруч із замками, закривається або переорієнтовується на інші види діяльності. Таким чином економічна база, на якій міг би розвиватися замковий туризм, істотно послаблена, а у деяких регіонах майже зруйнована. Окремою групою проблем стали втрати кадрового потенціалу. Частина працівників замків, гідів, музейників, аніматорів була змушена евакуюватися, змінити місце проживання або професію. Дехто мобілізований до лав Збройних Сил України, інші зайняті волонтерською діяльністю чи роботою у критично важливих секторах економіки. Відтак, це означає втрату напрацьованих екскурсійних програм, освітніх проєктів, креативних форматів, партнерських зв'язків із туроператорами та закладами освіти. Інституції, які координували туристичну діяльність, також працюють у режимі надзвичайної ситуації, часто без можливості стратегічного планування. У результаті навіть там, де відносно безпечно проводити екскурсії, не завжди є люди та організаційні структури, здатні забезпечити системну роботу на належному рівні. Довгостроковою загрозою для розвитку замкового туризму стали наслідки воєнних дій для територій навколо замків. Йдеться про мінну небезпеку, нерозірвані боєприпаси, зруйновані дороги, мости, інженерні мережі, пошкоджені парки та ландшафти. Навіть після завершення активних бойових дій такі території потребують тривалого розмінування, відновлення інфраструктури, екологічної реабілітації. Це значно підвищує вартість і тривалість будь яких проєктів, пов'язаних із відновленням замкового туризму. Додатковою проблемою є можливі зміни у сприйнятті окремих регіонів як місць відпочинку, оскільки у свідомості людей вони асоціюються з воєнними подіями і травматичним досвідом. Отже повномасштабне збройне вторгнення російської федерації створило для замкового туризму в Україні не лише миттєві, а й довготривалі загрози, подолання яких вимагатиме цілеспрямованої державної та регіональної політики вже на етапі післявоєнного відновлення.

3.3. Удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні

Удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні в умовах повномасштабного збройного вторгнення потребує переорієнтації з класичної моделі масових подорожей на модель безпечного, поетапного та стійкого розвитку. Передусім важливо чітко розмежувати замкові об'єкти за рівнем безпеки і створити карту замкових локацій, які можуть функціонувати у відносно спокійних регіонах. Для таких територій доцільно розробляти спеціальні протоколи безпечного відвідування із врахуванням повітряних тривог, наявності укриттів, доступу до медичної допомоги. Замки мають бути інтегровані у локальні системи цивільного захисту, що дасть змогу поєднувати культурну місію з турботою про життя і здоров'я відвідувачів. Так, в областях підвищеного ризику основний акцент слід тимчасово перенести з класичного туризму на документування стану об'єктів, консервацію, цифрову фіксацію та підготовку майбутніх проєктів відбудови. В умовах воєнних загроз і обмежень на пересування особливого значення набувають віртуальні тури, онлайн екскурсії, цифрові архіви, інтерактивні карти та мультимедійні платформи. Так, це дозволяє підтримувати інтерес до замків серед внутрішньої аудиторії та міжнародної спільноти навіть тоді, коли фізичний доступ до об'єктів ускладнений або небезпечний. Важливо, щоб кожен значущий замок мав сучасний вебресурс з історією, візуальними матеріалами, інформацією про стан збереженості, потреби у підтримці, а також можливістю благодійних внесків. Такі цифрові рішення перетворюють замковий туризм на інструмент культурної дипломатії, допомагають залучати партнерів та донорів і створюють підґрунтя для швидкого відновлення офлайн відвідувань після покращення безпекової ситуації (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Цифровізація замкового туризму в Україні

Напрямок цифровізації	Конкретні інструменти і продукти	Ефект для розвитку та стійкості
Цифрова промоція і комунікація	Сучасні сайти замків з актуальним контентом, календарем подій, системою онлайн купівлі квитків, сторінки у соціальних мережах з якісним візуалом, відео, історіями. Цифрові кампанії у співпраці з туроператорами і громадами, контент про те, як дістатися, де зупинитися, що подивитися поруч	Підвищує видимість замків на внутрішньому та міжнародному ринку, зменшує залежність від випадкового потоку. Дозволяє швидко інформувати про зміни графіку, безпекові умови, обмеження. Формує довіру через прозорість і регулярну присутність у інформаційному полі
Віртуальний доступ і цифрове збереження	Віртуальні тури 360°, 3D моделі, цифрові архіви, онлайн виставки, відеоекскурсії з гідами, цифрове сканування елементів декору для майбутньої реставрації. Створення баз даних про стан об'єктів, фотофіксація ушкоджень, доступна для донорів і фахівців	Дає можливість підтримувати інтерес навіть при обмеженому фізичному доступі, що особливо важливо під час воєнних ризиків. Цифрові копії допомагають зберігати інформацію про об'єкт, планувати відновлення, залучати міжнародних партнерів. Це також підсилює освітню функцію замків і робить їх доступними для ширшої аудиторії
Інтерактивний досвід на місці	Мобільні аудіогіди, QR маршрути, доповнена реальність для відтворення втрачених елементів, інтерактивні карти, квести з історичними сюжетами, мультимедійні зали з проєкціями і сенсорними панелями. Електронні системи підрахунку відвідувачів і керування потоками	Підвищує якість відвідування і збільшує цінність квитка без надмірного втручання у пам'ятку. Дає змогу розвантажити гідів, запропонувати різні мови і адаптації для різних груп. Керування потоками покращує безпеку, зменшує шкоду для об'єкта і підсилює екологічну відповідальність

Сформовано автором

В умовах обмежених бюджетних ресурсів система здійснення замкового туризму має спиратися на поєднання державної підтримки, місцевих бюджетів, приватних інвестицій, грантових програм і благодійних ініціатив. Доцільно створювати фонди підтримки замкової спадщини, які б акумулювали кошти від

туристичної діяльності, міжнародних донорів та бізнесу і спрямовували їх на консервацію, протиаварійні роботи, проєктну документацію, цифрові продукти. Важливо посилювати професійність управління замками, запроваджувати навчальні програми для менеджерів культурної спадщини, гідів, маркетологів туристичних дестинацій. Ефективне управління у воєнний період має поєднувати кризове реагування, прозорість використання коштів та довгострокове бачення ролі замків у післявоєнній відбудові областей. Важливо переглянути туристичний продукт, пов'язаний із замками, з урахуванням нових суспільних потреб. У воєнних умовах замковий туризм може виконувати не лише рекреаційну, а й терапевтичну, освітню та меморіальну функції. На базі замків у безпечніших регіонах можна розвивати програми для внутрішньо переміщених осіб, дітей військовослужбовців, волонтерів, що поєднують історичну освіту з психологічною підтримкою та культурними заходами. Частина замків може інтегрувати у свої експозиції теми збереження спадщини під час війни, історії локальних громад, волонтерських ініціатив, міжнародної солідарності. Такий підхід дозволяє зміцнювати внутрішню єдність, формувати відповідальне ставлення до культурної спадщини і водночас зберігати економічну життєздатність замкових об'єктів.

Окремою складовою удосконалення системи замкового туризму є посилення міжнародної співпраці. Українські замки можуть бути включені до мережі європейських культурних маршрутів, програм побратимства з замками інших країн, спільних онлайн проєктів, виставок, конференцій. Це дає змогу не тільки отримувати експертну та фінансову підтримку, а й робити проблему збереження української замкової спадщини видимою на міжнародному рівні. Участь у таких ініціативах допомагає запозичувати кращі практики управління і промоції, готувати спільні проєкти післявоєнної реставрації, формувати майбутні потоки туристів, які приїдуть до України вже як до країни, що вистояла і відновила свої історичні твердині. У підсумку удосконалення системи здійснення замкового туризму в умовах повномасштабного вторгнення має

спиратися на безпеку, цифровізацію, диверсифікацію фінансування, соціальну відповідальність та міжнародну інтеграцію.

В перспективі поствоєнного відновлення замковий туризм в Україні може стати одним із символів відбудови держави, поєднанням поваги до минулого і віри в майбутнє. Першочерговим завданням має бути загальнонаціональна оцінка стану замкової спадщини з фіксацією руйнувань, визначенням пріоритетів реставрації та консервації. На основі цієї оцінки доцільно формувати поетапні програми відновлення замків, інтегровані у стратегії регіонального розвитку, просторового планування, транспортної та соціальної інфраструктури. Замки мають розглядатися не як ізольовані об'єкти культури, а як майбутні ядра туристичних кластерів, навколо яких вибудовується нова економіка територій, створюються робочі місця, розвивається підприємництво у сфері послуг, креативних індустрій та ремесел. У поствоєнний період особливого значення набуде формування сучасної фінансової та інституційної моделі підтримки замкової спадщини. Поряд із державним фінансуванням важливу роль відіграватимуть міжнародні донори, фонди відбудови, програми транскордонного співробітництва, а також партнерство державного і приватного секторів. Доцільно розвивати механізми довгострокової оренди чи концесії окремих об'єктів із жорсткими вимогами до збереження автентичності, прозорими правилами інвестування та контролем громади. Паралельно варто створювати навчальні центри і майстерні традиційних ремесел для підготовки фахівців з реставрації каменю, дерева, металу, що дозволить виконувати роботи якісно та у відповідності до міжнародних стандартів.

Перспективи поствоєнного розвитку замкового туризму пов'язані також з оновленням туристичного продукту та інтерпретації історії. Відновлені замки можуть поєднувати класичні історичні експозиції з сучасними мультимедійними рішеннями, інтерактивними маршрутами, освітніми програмами для дітей і дорослих, просторами для фестивалів, мистецьких резиденцій, конференцій. У маршрути доцільно інтегрувати теми захисту культурної спадщини під час війни, історії місцевих громад, приклади солідарності та волонтерства. Це

надасть відвідуванню замків додаткового емоційного і виховного змісту, перетворить подорожі на досвід осмислення минулого і теперішнього, а не лише на огляд архітектури. Важливо зберегти баланс між комерційною привабливістю та повагою до пам'яті про пережиті трагедії. У довгостроковій перспективі замковий туризм може стати важливим елементом міжнародного іміджу України як країни з багатою історією, відновленою попри руйнування. Для цього потрібно розвивати національні бренди на зразок загальноукраїнських маршрутів замками, включати українські об'єкти до європейських культурних маршрутів, активно просувати їх на міжнародних туристичних виставках, у професійних мережах, у цифровому зовнішньому середовищі. Цифрові продукти, створені під час війни, віртуальні тури, онлайн архіви, можуть стати основою для глобальної промоції і стимулювання майбутніх офлайн подорожей. Участь місцевих громад у плануванні та управлінні замковим туризмом, розвиток екологічних стандартів і відповідального ставлення до спадщини дозволять зробити післявоєнний розвиток не лише швидким, а й стійким, орієнтованим на інтереси майбутніх поколінь.

Розвиток власних історичних фільмів і серіалів в Україні може стати одним із найдієвіших інструментів популяризації замкової спадщини, якщо знімальний процес і сценарій від самого початку будуть орієнтовані на реальні локації. Важливо, щоб замок у кадрі не був лише красивим фоном, а виконував роль повноцінного персонажа, який має власну історію, характер, атмосферу. Для цього варто закладати у сценарій сцени, де простір замку безпосередньо впливає на сюжетні повороти, рішення героїв, драматичні події. Глядач повинен емоційно запам'ятати внутрішній двір, вежу, залу, панораму з мурів, тоді після перегляду природно виникає бажання побачити це місце наживо, пройти тим самим маршрутом, зупинитися в тих самих точках огляду. Саме тому варто уникати повної підміни замку комп'ютерною графікою, натомість максимально використовувати реальні деталі простору, освітлення, звуки, фактуру каменю (рис. 3.3).

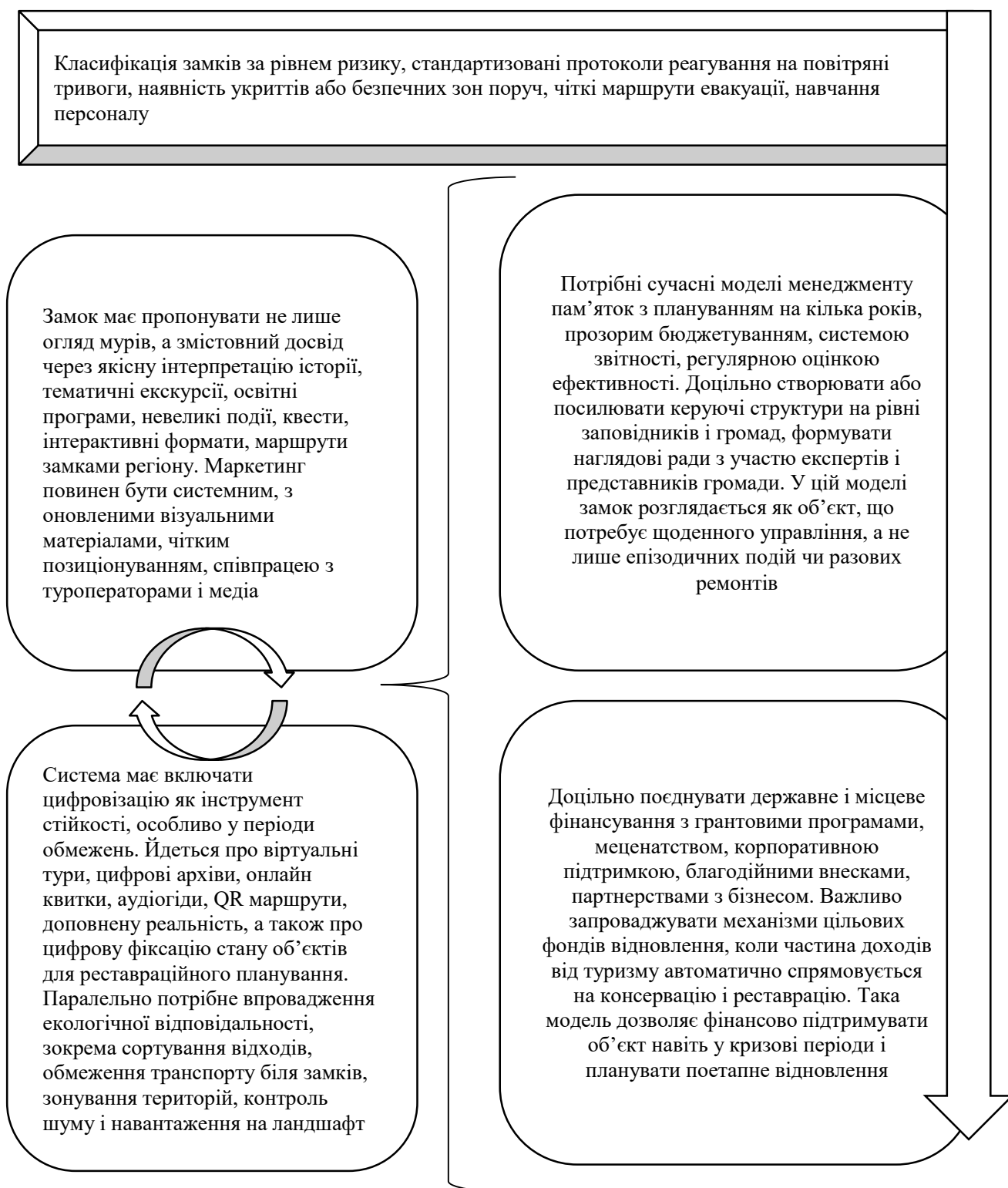

Рис. 3.3. Модель удосконалення системи здійснення замкового туризму в Україні

Сформовано автором

Щоб кіно одночасно залишалося видовищним і не спотворювало історію, до розроблення концепції необхідно залучати істориків, музейників, фахівців з військової справи, костюма, реставраторів. Вони допоможуть побачити у замку не лише романтичні вежі, а й логіку оборони, реальний побут, соціальну структуру. Саме такі деталі створюють глибину сюжету, роблять персонажів переконливими, а локацію змістовною, а не декоративною. Дуже важливо будувати партнерство з адміністраціями конкретних замків та місцевими громадами, адже вони володіють легендами, маловідомими історіями, знають найцікавіші куточки, які не завжди помітні сторонньому режисеру. Якщо громада відчуває себе співтворцем проєкту, а не просто фоном для зйомок, вона з більшою мотивацією потім підтримуватиме промоцію фільму і замку як єдиного продукту. Самі зйомки варто планувати так, щоб замок у майбутньому легко впізнавався туристами. Для цього потрібні чіткі, виразні ракурси, повторювані проходи камерою тими самими коридорами і дворами, широкі плани з панорамою околиць. Добре, якщо у фільмі показані не лише інтер'єри, а й підходи до замку, шлях з найближчого міста, характерний профіль пагорба, вид на річку чи долину. Тоді туроператорам набагато легше будувати маршрути, які повторюють екранну подорож, а глядачеві простіше впізнати місце та відчувати ефект присутності у знайомому всесвіті. На етапі підготовки варто заздалегідь продумати, де саме в замку з'являться улюблені сцени, а потім ці точки маркувати у реальному просторі у вигляді фотозон, стендів або інтерактивних маршрутів, щоб турист міг «увійти в кадр».

Запропонуємо тур в рамках розвитку замкового туризму. Так, Тур поєднує найвідоміші замки та фортеці Західної України, музейні візити, оглядові екскурсії, подієві та інтерактивні формати там, де це доречно, а також вільний час для самостійного знайомства з містами. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Запропонована туристична програма «Замкова Україна, шлях фортець і легенд» в рамках розвитку замкового туризму

День	Регіон і локації	Програма дня, багато змісту
День 1	Львів	Збір групи у Львові, ранкова зустріч з екскурсоводом і супроводжуючим. Поселення у готель або залишення речей у камері схову, залежно від часу прибуття. Оглядова пішохідна екскурсія історичним центром, акцент на міській оборонній спадщині, частини мурів, брами, міські укріплення, тематичний блок про традицію фортифікацій у Галичині. Вечірня прогулянка «Львів легенд і сторожових історій», акцент на міські сюжети про нападників, оборонців, ремісничі цехи і роль укріплень у розвитку міста. Вільний час, рекомендації щодо закладів кухні регіону.
День 2	Львівська область, Олесько, Підгірці, Золочів	Виїзд зі Львова. Одноденний замковий маршрут «Золота підкова Львівщини», послідовне відвідування Олеського замку, Підгорецького замку, Золочівського замку. По дорозі короткі зупинки для фото і відпочинку. На кожній локації екскурсія з акцентом на відмінність типів резиденцій, оборонні елементи, історичні сюжети власників, роль замків у формуванні регіональної культури. Повернення до Львова. Вільний вечір, можливість відвідати музеї, дегустаційні локації або тематичні екскурсії.
День 3	Волинь, Луцьк	Ранній виїзд до Луцька. Поселення у готель. Екскурсія до Луцького замку, робота з історією князівської доби і подальших етапів, огляд оборонних веж, дворів, експозицій у межах доступних музейних просторів. Прогулянка старим містом, огляд панорами, вільний час для фото і самостійних відвідувань. Вечірній блок «Замок як міський центр», коротка оглядова лекція від гіда про вплив замку на міську структуру і туризм.
День 4	Рівненська і Тернопільська області, Дубно, Острог, Кременець	Виїзд з Луцька. Переїзд до Дубна, відвідування замкового комплексу, огляд оборонних елементів, експозицій, інтерпретація замку як вузла регіональної історії. Далі переїзд до Острога, тематичний блок по культурній спадщині та ролі міста в історичному просторі. Переїзд до Кременця, огляд руїн замку і панорамних майданчиків, акцент на «замку як ландшафті» і туристичній привабливості руїн. Поселення у готель у Тернополі або поруч, вільний вечір.
День 5	Тернопільська і Хмельницька області, Збараж, Меджибіж	Ранковий переїзд у Збараж, відвідування замку, екскурсія з акцентом на типологію укріплень і музейну інтерпретацію. Далі переїзд до Меджибізької фортеці, екскурсійний блок про Поділля як перехрестя торгівлі і воєнних шляхів, огляд території фортеці та доступних експозицій. Переїзд до Кам'янця-Подільського. Поселення, вечірня прогулянка старим містом, підготовка до повного дня фортеці.
День 6	Кам'янець-Подільський	Повний день Кам'янець-Подільської фортеці і заповідної території. Екскурсія структурована як «фортеця, місто, каньйон», огляд ключових веж, бастіонів, внутрішнього двору, тематичний блок про оборонні технології і роль фортеці у міждержавних конфліктах. Важливий акцент на тому, що фортеця є складовою Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». Післяобідній вільний час для музеїв, ремісничих крамниць, оглядових точок. Вечірня екскурсія «Нічні вежі і легенди» у форматі тихої прогулянки без перевантаження локації.
День 7	Чернівецька область, Хотин, Чернівці	Ранковий виїзд до Хотина. Відвідування Хотинської фортеці, екскурсія з акцентом на подіях і функціях фортеці. У програмі підкреслюється заповідний статус, державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця». Переїзд до Чернівців, коротка оглядова екскурсія центром, вільний час для кавових локацій і прогулянок. Переїзд на нічліг залежно від логістики, або Чернівці, або транзит у напрямку Закарпаття.
День 8	Закарпаття, Мукачево	Переїзд до Мукачева. Поселення. Відвідування замку Паланок, екскурсія з акцентом на музейній функції, оскільки у замку розміщений Мукачівський історичний музей. Додається інтерактивний блок у вигляді завдань для групи, короткий квест по ключових точках замку, фотопаузи з визначеними безпечними зонами. Вільний вечір, можливість дегустаційної програми регіону як опційної активності.
День 9	Закарпаття, Ужгород, Невицьке	Виїзд до Ужгорода. Відвідування Ужгородського замку, екскурсійний блок про міську фортифікацію і музейну діяльність. Далі переїзд до руїн Невицького замку, огляд локації як прикладу «романтики руїн» і водночас потреби консервації. Повернення до Ужгорода, вільний час, можливість прогулянки набережною, вечірня підсумкова зустріч групи з обговоренням найсильніших локацій туру.
День 10	Повернення, Львів	Ранковий виїзд з Ужгорода до Львова. По дорозі санітарні зупинки, короткі фотопаузи. Прибуття до Львова у другій половині дня. Завершення туру, прощання з групою, рекомендації щодо самостійного дозвілля для тих, хто лишається у місті.

Сформовано автором

Програма туру «Замкова Україна, шлях фортець і легенд» розрахована на 10 днів і орієнтована на групу приблизно 20 осіб зі стартом і завершенням у Львові. У перший день передбачено знайомство з оборонною спадщиною самого Львова, щоб задати історичний контекст і ритм подорожі, а вже на другий день група проходить класичний маршрут «Золота підкова Львівщини» з відвідуванням Олеського, Підгорецького та Золочівського замків. Далі тур переходить у логіку послідовного розширення географії замкового поясу України, Волинь і Луцьк із замком Любарта як ключовою домінантою, потім Рівненщина і Тернопільщина з акцентом на замкові комплекси Дубна, історичний Острог та панорамні руїни Кременця. У середині туру передбачені Збаразький замок і Меджибізька фортеця як приклади різних типів укріплень і музейної інтерпретації, після чого маршрут переходить до Кам'янця-Подільського, де замковий туризм розкривається у найбільш масштабному форматі через повний день фортеці та старого міста.

Фінальна частина подорожі вибудовується так, щоб показати різноманіття фортифікацій у різних історико-культурних регіонах і водночас зберегти логіку комфортних переїздів. Після Кам'янця-Подільського група відвідує Хотинську фортецю, яка часто є символом української фортифікаційної спадщини, а потім робить зупинку у Чернівцях як культурному «перепочинку» між замковими днями та переїздом у Закарпаття. На Закарпатті тур зосереджується на двох найпопулярніших об'єктах, замку Паланок у Мукачеві та Ужгородському замку, з додатковим виїздом до руїн Невицького замку як прикладу об'єкта, що потребує консервації й водночас має сильний туристичний потенціал. Упродовж усієї програми передбачені оглядові екскурсії, час для фото і самостійних прогулянок, а також можливі інтерактивні елементи, зокрема легкі квести і тематичні вечірні прогулянки там, де це доречно. У підсумку цей план демонструє замковий туризм як системний маршрут, де кожен день доповнює попередній, переходячи від локальних замкових ансамблів до найбільш відомих фортець, і формує цілісне уявлення про потенціал замків України як основи культурно-пізнавальних подорожей (рис. 3.4).

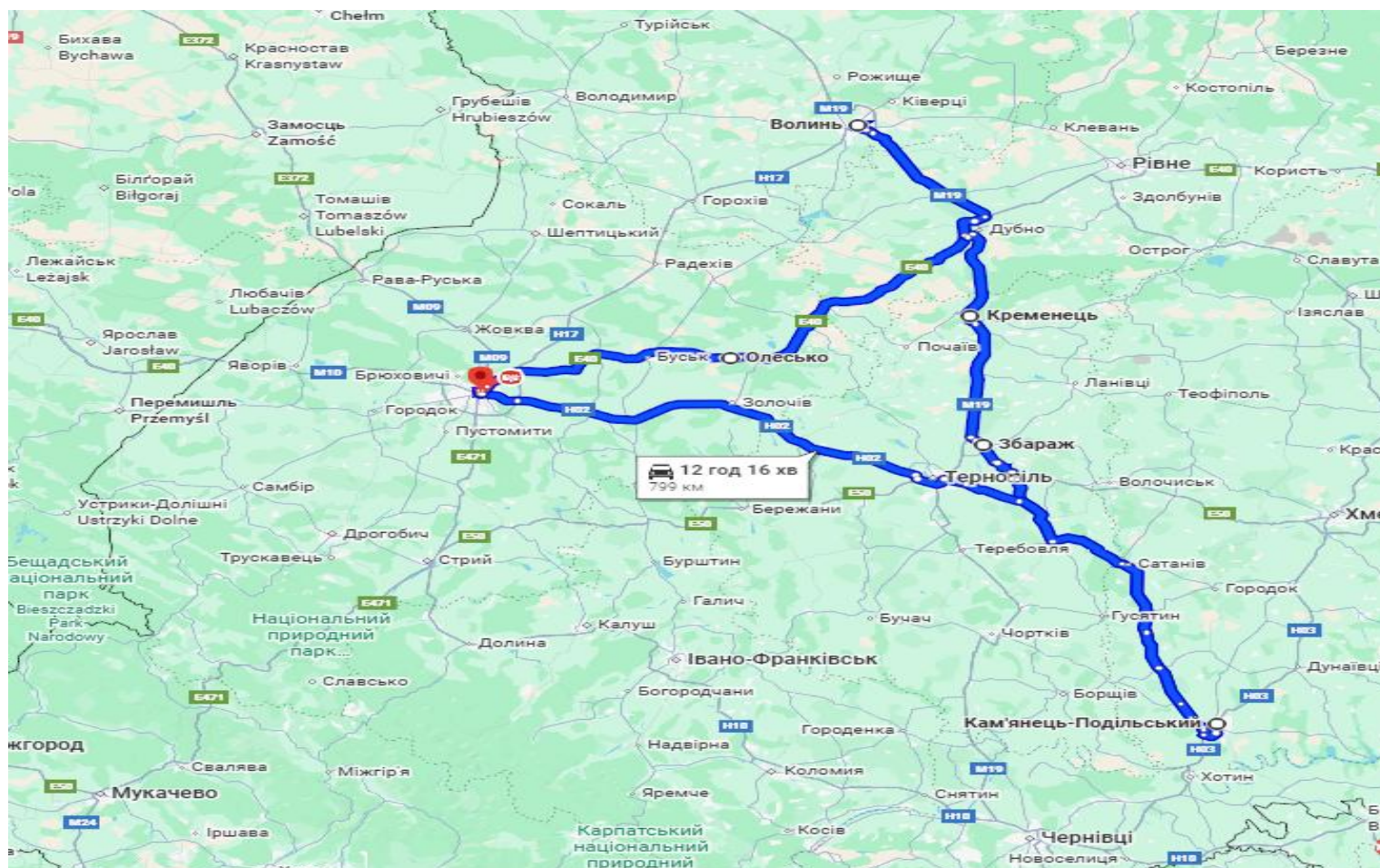

Рис. 3.4. . Картосхема маршруту запропонованого замкового туристичного туру

Сформовано автором

У підсумку запропонований 10-денний маршрут формує цілісну модель замкового туризму Україною, де поєднані найвідоміші фортеці та замки, ключові регіональні «замкові пояси» і різні формати сприйняття спадщини, від музейних експозицій і міських фортифікацій до панорамних руїн і заповідних комплексів. Програма логічно вибудовує нарощення вражень, забезпечує баланс між переїздами, екскурсіями і вільним часом, а також демонструє, як замки можуть виступати туристичними «якорями», що підтримують розвиток міст, сервісів та локальної економіки. Такий тур не лише показує різноманіття української замкової спадщини, а й підкреслює її потенціал як ресурсу культурної пам'яті та майбутнього післявоєнного відновлення туристичної привабливості країни.

ВИСНОВКИ

За результатами написання кваліфікаційної роботи на тему «Стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні» було досягнуто ключову мету та отримано вкрай важливі висновки. Виокремимо ключові із них:

1. У першому розділі доведено, що результати історичного аналізу ролі замків дають підстави розглядати їх як динамічний елемент простору, у якому перетинаються воєнні, політичні, економічні та культурні виміри розвитку суспільства. Від перших укріплень до розвинених палацово-паркових ансамблів замки послідовно змінювали свої функції, але завжди залишалися маркерами влади і ключовими опорними пунктами територіальної організації. У двадцятому і двадцять першому століттях вони остаточно переходять у площину культурної спадщини та туристичного використання, стають майданчиками для музейних експозицій, мистецьких подій, освітніх програм і рекреаційних активностей. Сучасне ставлення до замків ґрунтується на розумінні їхньої унікальної історичної цінності та потенціалу для сталого розвитку територій. Тому подальша політика щодо замкових комплексів має поєднувати професійну реставрацію, ефективне управління, участь місцевих громад і розвиток замкового туризму як важливого напрямку культурної та економічної стратегії держави. Суть поняття замкового туризму розкривається через його здатність перетворювати історичні фортифікаційні споруди на сучасні центри комунікації, освіти і відпочинку. Замковий туризм поєднує культурну спадщину, креативні формати подання історії, туристичні послуги та участь місцевих громад у спільних проєктах. Його зміст включає історичну і культурну складову, просторову організацію маршрутів, освітню місію, економічний ефект і потребу в професійному управлінні. У результаті замковий туризм постає як комплексна система, що одночасно зберігає і популяризує спадщину, створює нові можливості для територіального розвитку та формує у суспільства відповідальне ставлення до замкових об'єктів як до унікального ресурсу сьогодення і майбутнього.

2. У другому розділі загальна характеристика стану розвитку замкового туризму в Україні демонструє складну траєкторію від недостатньо усвідомленого використання замкової спадщини у перші десятиліття незалежності, через етап поступового становлення і помірного зростання у 2000–2010-х роках, до глибокої кризи в період пандемії COVID-19 та повномасштабного збройного вторгнення російської федерації. На початку замковий туризм розвивався фрагментарно, без системної державної політики та належної інфраструктури, проте з часом замки почали поступово перетворюватися на важливі осередки культурно пізнавального туризму, подієвих заходів та формування національної ідентичності. Пандемія різко оголила фінансову та організаційну вразливість цієї сфери, а війна завдала їй комплексних матеріальних, економічних, інфраструктурних і кадрових втрат, супроводжених різкою територіальною асиметрією можливостей розвитку. Водночас саме нинішні виклики сприяють переосмисленню ролі замків як стратегічного ресурсу післявоєнної відбудови, символу історичної тяглості та потенційного ядра регіонального розвитку, що створює підґрунтя для формування нових, більш стійких і продуманих підходів до розвитку замкового туризму в Україні у довгостроковій перспективі. Доведено, що повномасштабна війна завдала замковому туризму України комплексних втрат, які одночасно зачіпають матеріальну, економічну, інфраструктурну, кадрову та символічну складові цієї сфери. Зруйновані та пошкоджені замки, знищені елементи ландшафту й інфраструктури, втрачені доходи і згорнуті інвестиційні проекти поєднуються з відтоком фахівців, розривом налагоджених партнерств та формуванням образу України як простору війни, а не культури й подорожей. Це означає, що після завершення бойових дій йтиметься не про просте повернення до довоєнного стану, а про необхідність глибокої відбудови і переосмислення ролі замків у соціально економічному і культурному розвитку регіонів. Відновлення замкового туризму вимагатиме поєднання масштабних реставраційних зусиль, модернізації інфраструктури, відродження професійних спільнот, роботи з міжнародним іміджем і створення нових форматів

туристичного продукту, які дозволять одночасно вшанувати травматичний досвід війни і показати потенціал української замкової спадщини як основи для майбутнього безпекового розвитку.

3. У третьому розділі встановлено, що популяризація замків через серіали і кіно доводить, що сучасний замковий туризм розвивається не лише завдяки традиційним підходам, а й завдяки потужному впливу індустрії розваг. Екранні образи перетворюють замки на впізнавані символи, формують емоційний зв'язок глядача з конкретними локаціями, створюють новий тип мотивації до подорожей коли люди їдуть не просто до історичної споруди, а до місця улюбленого серіалу. Це відкриває додаткові можливості для розширення аудиторії, особливо молоді, стимулює оновлення інфраструктури, запровадження інтерактивних форматів, розвитку подієвого та креативного туризму. Водночас така популярність потребує відповідального управління, щоб комерційне використання екранної слави не призводило до руйнування спадщини та перевантаження територій. Гармонійне поєднання історичної автентичності, вимог охорони культурної спадщини та потенціалу аудіовізуальних продуктів створює унікальний ресурс для сталого розвитку замкового туризму, який може працювати одночасно на економіку, культуру і зміцнення історичної пам'яті. Доведено, що вплив пандемії COVID-19 та повномасштабного збройного вторгнення російської федерації, можна стверджувати, що замковий туризм в Україні опинився у ситуації поєднання короткострокових шоків і глибоких структурних загроз. Пандемія COVID-19 виявила фінансову вразливість замкових об'єктів, їх залежність від масових екскурсійних потоків, недостатню диверсифікацію туристичних продуктів і слабку цифрову присутність. Натомість воєнний стан загострив ці проблеми до критичного рівня через прямі руйнування замків, різке падіння рівня безпеки, скорочення бюджетного та інвестиційного фінансування, втрату кадрового потенціалу і деградацію навколишньої інфраструктури. Сукупність цих чинників свідчить, що йдеться не лише про тимчасове зменшення туристичних потоків, а про системну загрозу для фізичного збереження замкової спадщини, інституційної спроможності її

обслуговувати та сприйняття окремих територій як туристично привабливих. Подальший розвиток замкового туризму в Україні потребуватиме уже не простого відновлення довоєнних практик, а глибокої модернізації моделей управління, фінансування й промоції, орієнтованої на стійкість до криз, безпекові виклики та післявоєнну відбудову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусик Н. П. Культурний потенціал замків у розвитку міжнародного туризму. Вісник соціально економічних досліджень туризму. 2018. Т. 12. Вип. 1. С. 45-59.
2. Андрусак У. Б. Науково-проектний досвід функціонально-планувальної реорганізації замкових комплексів. Прикладні науково-технічні дослідження: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (3 – 5 квітня 2019). Симфонія-форте. Івано-Франківськ, 2019. С. 192 - 193.
3. Аніпко Н. П. Середньовічні замки і фортеці. Рекреаційно-туристське використання. Краєзнавство, географія, туризм. 2011. № 20. С. 15- 18.
4. Аніпко Н.П. Середньовічні замки Польщі та їх використання в туристичній індустрії. Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (4 травня 2012 року). Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 132-136.
5. Антонюк Д. В. Триста п'ятнадцять польських замків і резиденцій в Україні: путівник. Ч. 2 [в 2 ч.]. Грані-Т. К., 2012. 260 с.
6. Арсеніч М. А. Чернелицький замок у міжвоєнний період. Пам'ятки України. 2015. № 7 - 9. С. 60 - 67.
7. Блистів Т. В. Теорія і практика туристичних походів :навчальний посібник. Львів : НВФ «Українські технології», 2006. 132 с.
8. Бевз М. В. Завдання збереження та регенерації цінних архітектурно-містобудівних комплексів історичних міст. Проблеми розвитку міського середовища. 2011. № 5-6. С 15 - 23.
9. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації архітектурних заповідних комплексів історичних міст (на прикладі Західної України): дис. доктора арх.: 18.00.01. ХДУБА. Харків, 2004. 332 с. ; с. 50.
10. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методики аналізу, термінологія, районування. Монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.

11. Берлач О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2008. 138 с. ; с. 18
12. Білецька І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Київ: Національний авіаційний університет, 2011. Вип. 31. С. 104–112.
13. Бондарук Р. П. Інтеграція замків у регіональні туристичні кластери. Монографія. Чернівці. ЧеРо. 2020. 198 с
14. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку. 2012. С. 136–142
15. Брич М. Музеєфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. Historical and cultural studies. 2015. Vol. 2, Num. 1. С. 31 - 35.
16. Вечерський В. В. Фортеці й замки України: монографія. Деснянська правда. Чернігів, 2011. 664 с.
17. Гнатюк Л.Р., Яременко О.Ю. Проблематика збереження палацовопаркових комплексів України. Теорія та практика дизайну: зб. наук. праць. К.: НАУ, 2020. Вип. 20. С.39-47.
18. Горобець Ю. С. Інтерпретація історичної спадщини замків у туристичній екскурсії. Туризм. Наука і практика. 2020. Т. 9. Вип. 3. С. 28-41.
19. Гуменюк І. С. Брендинг регіонів на основі замкової спадщини. Монографія. Львів. Видавництво Новий Світ. 2022. 192 с.
20. Данилюк Р. О. Просторовий аналіз туристичних потоків до замків Західної України. Географія і туризм. 2017. Т. 5. Вип. 1. С. 92-106.
21. Дрозд О. П. Просторова організація туристичних маршрутів замкового типу. Монографія. Тернопіль. Тернопільський національний технічний університет. 2018. 228 с.
22. Жердъов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. Географія та туризм. 2012. Вип. 19. С. 143-149.

23. Жукова О. В. Замкові комплекси XII – XVII ст. Хмельницької області на сучасному етапі: стан, проблеми збереження і використання: дис. канд. істор. наук: 17.00.08. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 155 с.
24. Іванченко Д. В. Туристичні маршрути замками Західної України. Навчальний посібник. Київ. Національна академія туризму. 2019. 256 с.
25. Іващенко А. В., Маценко А. А. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 131–134.
26. Івченко А. С., Пархоменко О. А. Україна. Фортеці, замки, палади. Київ: Картографія, 2009. 600 с.
27. Ільків О. Б. Замки як ядра історико культурних туристичних кластерів. Туристичні кластери. Теорія і практика. 2020. Т. 1. Вип. 1. С. 36-50.
28. Каднічанський Д. А. Стан та перспективи розвитку замкового туризму у Львівській області. Географія та туризм: Науковий збірник. № 43. Київ, 2018. С. 73–82.
29. Каткова Т.Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. Право і безпека. 2005. Т. 4, № 5. С. 148–152.
30. Колотуха О.В. Теоретико-методичні засади активного туризму. Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 4. С. 104-108.
31. Кокарева О.І., Храплива-Антошків Н.Л., Шпондарук В.В. Закордонний досвід використання замків у туристичній сфері. Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Терно- піль, 4 трав. 2012 р.). Тернопіль, 2012. С. 142 – 145.
32. Копієвська О.Р. Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом. Держава і право: зб. наук. пр. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. Вип. 33. Юрид. і політ. науки. С. 25–30
33. Корсак Р. В. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської республіки. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 24, том 2, 2019. С. 11-16.
34. Корсак Р. В., Берец А. Розвиток туризму в країнах Європейського Союзу та досвід організації для України на початку XXI ст. Гілея: науковий вісник.

- Збірник наукових праць. Київ : Видавництво “Гілея”, 2016. Вип. 108. С. 98–101.
- 35.Кравець Л. С. Фортифікаційна спадщина Галичини у сучасній туристичній практиці. Монографія. Івано Франківськ. Прикарпатський університет. 2017. 284 с.
 - 36.Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів: Світ, 1993. 176 с.
 - 37.Лисий І.О. Проблематика етнотуристичного використання замків Івано-Франківської області. Карпатський край. Вип. 1 (4). 2014. С. 117 – 123
 - 38.Литвиненко М. Ю. Маркетингові стратегії промоції замкового туризму. Монографія. Харків. Харківський національний економічний університет. 2021. 240 с.
 - 39.Ліганенко М.Г., Шекера С.С. Європейський досвід збільшення міжнародних туристичних потоків до Закарпаття шляхом створення екскурсійно-анімаційних турів в готелі при замках. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2022. № 3(21). С. 58–66
 - 40.Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.
 - 41.Маркевич М. Замковий туризм Західної України. Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль-Збараж, 28–29 квітня 2017 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 177–179.
 - 42.Мартин О. І. Соціокультурні ефекти ревіталізації замків у контексті туризму. Соціологія культури і туризму. 2018. Т. 3. Вип. 1. С. 51-66.
 - 43.Махніцька А. Л. Екологічні обмеження та можливості замкового туризму. Екологія і туризм. 2019. Т. 2. Вип. 1. С. 25-39.
 - 44.Мацюк О. Фортеці і замки України. Пам’ятки України. 1991. № 2. С. 23–29.
 - 45.Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Видання друге, виправлене та доповнене. Львів: Центр Європи, 2005. 199 с.
 - 46.Машіка Г. В. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Закарпатській області. У збірнику Замки та палаци в туризмі. Матеріали

- міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 28 листопада 2023 року. Київ: ТОВ «Геопринт», 2023. С. 147–150.
47. Мельник Т. О. Інфраструктурне забезпечення поїздок до замків Поділля. Монографія. Кам'янець Подільський. Подільський державний університет. 2017. 164 с.
48. Мельничук С. Д. Тематичні фестивалі у замках як інструмент розвитку подієвого туризму. Туристичний часопис. 2018. Т. 7. Вип. 4. С. 101-115.
49. Микула П. В. Замки як елементи креативних туристичних продуктів. Вісник туризму і гостинності. 2019. Т. 5. Вип. 2. С. 33-48.
50. Михайліченко Г. І. Розвиток дестинацій замкового туризму (на прикладі Львівської області). Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 2.
51. Моргулець О. Б., Клименко А. М. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. У збірнику Інноватика в освіті, науці та бізнесі. Виклики та можливості. Матеріали IV Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, Київ, 17 листопада 2023 року. Том 1. Київ: Київський національний університет технологій та дизайну, 2023. С. 85–90.
52. Музика Р. Т. Сезонність відвідувань замків і оптимізація туристичних потоків. Статистика і аналітика в туризмі. 2021. Т. 6. Вип. 3. С. 44-60.
53. Оконченко О. М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI - кінця XVII століть: дис. канд. арх.: 18.00.01. НУ «ЛП». Львів, 2015. 335 с.
54. Пеняк П. С. Оборонні споруди Закарпаття на «Соляному шляху» як туристична атракція. Замки та палаци в туризмі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 листопада 2023 р.). Київ : ТОВ «Геопринт», 2023. С. 150–152.
55. Петрова О. М. Замки як туристичні дестинації Карпатського регіону. Монографія. Львів. Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка. 2018. 312 с.
56. Піняжко Т. Реставрація та сучасне використання фортифікаційних об'єктів Галичини середини XIX століття. Проблеми дослідження, збереження та

- реставрації історичних фортифікацій: збірн. наук. праць за результатами 4-ої Міжнар. конф. мол. науковців (м. Львів, 30 – 31 трав. 2012 р.). Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. С. 114 – 118.
57. Пламенецька О. Фортеці й замки в Україні. Пам'ятки України. 1996. № 2. С. 13-25.
58. Полутренко У.Б. Методи збереження та відновлення палацовозамкових комплексів Прикарпаття. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 37. 2014. С. 255 – 262.
59. Прохненко І., Жиленко М., Мойжес В. Замки Закарпаття: від Боржави до Тиси (оборонні споруди на Соляному Шляху). Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2020. 160 с.
60. Пустиннікова І. С. Україна. 101 стародавній замок. Харків: Веста, 2009. 64 с.
61. Пшик В. П. Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII–XVIII століть. Каталог-інформатор. Львів: Товариство прихильників фортець та палаців; Карпатська фундація, 2008. 240 с.
62. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 432 с.
63. Сидоренко Н. В. Замки Волині як ресурс культурно пізнавального туризму. Навчальний посібник. Луцьк. Волинський національний університет. 2016. 176 с.
64. Стеценко Ю. Г. Соціально економічний ефект розвитку замкового туризму. Монографія. Київ. Видавництво Економіка. 2020. 304 с.
65. Трубчанінов С. Країна замків і фортець. Друге видання. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. 56 с.
66. Хом'як Н. І. Розвиток гастрономічних продуктів на територіях замкових комплексів. Гостинність і туризм. 2021. Т. 9. Вип. 3. С. 96-110.

- 67.Холодок В.Д. Сутність охорони культурної спадщини: соціокультурний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування : тези XII міжнар. наук. конгресу. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2012. С. 362–363.
- 68.Чмирьова Л.Ю., Федяй Н.О. Районування території України як один з факторів просторового соціально-економічного розвитку регіонів. Ефективна економіка. 2013.
- 69.Шашкова І.С. Способи пристосування старовинних замків до сучасних потреб. POLIT.Challenges of science today. 2021.
- 70.Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. Держава та регіони. Серія Державне управління. 2012. Вип. 3 (39). С. 92–96.

ДОДАТОК А

Луцький замок, або Замок Любарта, Луцьк

Це один із найбільших і найкраще збережених замків України, який працює як центральний об'єкт історико-культурного заповідника у старій частині міста, тому він формує стабільний попит на екскурсії, музейні відвідування та подієві формати, а також виступає «якорем» для туристичних маршрутів Волині.

Олеський замок є одним із ключових об'єктів найвідомішого замкового маршруту Львівщини, який об'єднує найпопулярніші локації області, тому він має сильну впізнаваність, регулярні екскурсійні потоки та високу «маршрутну цінність», коли замок відвідують не випадково, а як обов'язкову точку туристичної програми

